

Filipkowski, Tadeusz

Z dziejów szkolnictwa na Warmii i Mazurach w latach 1945-1948

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 29-57

1971

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TADEUSZ FILIPKOWSKI

Z DZIEJÓW SZKOLNICTWA NA WARMII I MAZURACH W LATACH 1945-1948

WSTĘP

Historia szkolnictwa na Warmii i Mazurach w latach powojennych nie doczekała się dotychczas opracowania monograficznego. Ukazało się wprawdzie kilkanaście rozpraw i artykułów poświęconych oświacie, ale miały one charakter przeważnie fragmentaryczny. Pierwsze artykuły pisane równocześnie z powstawaniem szkolnictwa przez Irenę i Kazimierza Pietrzak-Pawłowskich, Jana Bohuckiego, Władysława Gębika, Władysława Mergela i innych mają dzisiaj wartość dokumentalną¹. Do drugiej grupy należą większe opracowania sumujące dorobek szkolnictwa w pierwszych latach powojennych. Stanowią je prace: Henryka Dąbrowskiego, Henryka Garbowskiego, Tadeusza Grygiera i Franciszka Sikory, Emilii Sukertowej-Biedrawiny i Bohdana Wilamowskiego². Natomiast prace przygotowywane na bieżące potrzeby związane z rocznicami, przynoszą znacznie mniej rzeczowego materiału. Wyniki badań nad rozwojem sieci szkolnej

¹ K. Pietrzak-Pawłowski, *Repolonizacja kulturalna ziemi warmińsko-mazurskiej*, Przegląd Zachodni, 1946, nr 7-8, ss. 694-696; tenże *Promieniowanie kulturalne Olsztyna*, Przegląd Zachodni, 1946, nr 10, ss. 864-867; tenże, *Warmia i Mazury aktywizują się*, Przegląd Zachodni, 1946, nr 12, ss. 1061-1062; I. Pietrzak-Pawłowska, *Placówki naukowe Olsztyna*, Przegląd Zachodni, 1947, nr 7-8, ss. 652-654; tenże, *Szczyty i niziny kulturalne województwa olsztyńskiego*, Przegląd Zachodni, 1947, nr 11-12, ss. 1013-1016; tenże, *Nauczyciele historii w okresie budowy szkolnictwa polskiego na Warmii i Mazurach 1945-1949*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1968, nr 2, ss. 309-313; J. Bohucki, *Szkoła polska na Mazurach i Warmii*, Komunikat Działu Informacji Naukowej, Olsztyn 1946, nr 4-6; W. Gębik, *Dziesięciolecie starań o upowszechnienie wiedzy o historii i kulturze ziemi warmińsko-mazurskiej*, Przegląd Zachodni, 1957, nr 4, ss. 459-466; W. Mergel, *Szkolnictwo polskie na Warmii i Mazurach*, Jantar, 1946, z. 2, ss. 63-67.

² H. Dąbrowski, *Przejawy życia kulturalnego i szkolnictwo*, Warmia i Mazury. Praca zbiorowa pod redakcją S. Zajchowskiej i M. Kiełczewskiej-Zaleskiej, Poznań 1953, t. 2, ss. 334-347; H. Garbowski, *Oświata polska na Warmii i Mazurach w okresie dziesięciolecia Polski Ludowej*, Konferencja Pomorska 1954, Warszawa 1956, t. 1, ss. 453-471; T. Grygier, *Oświata w województwie olsztyńskim*, Przegląd Zachodni, 1957, nr 4, ss. 466-471; F. Sikora, *Oświata*, Rocznik Olsztyński, 1964, t. 6, ss. 273-304; E. Sukertowa-Biedrawina, B. Wilamowski, *Rozwój nauki w Olsztynie po wyzwoleniu*, Szkice Olsztyńskie. Praca zbiorowa pod redakcją J. Jasińskiego, Olsztyn 1967, ss. 335-356.

w kilku powiatach województwa olsztyńskiego publikował Stanisław Wiśniewski³. Osobną grupę opracowań stanowią monografie powiatów ukazujące się w wydawnictwie „Pojezierze”⁴. Problemem oświaty pokazującej one sporo uwagi. Literatura pamiętnikarska reprezentowana jest przez Marię Zientarę-Malewską, Pawła Sowę, Eugeniusza Bielawskiego i Franciszka Iwanowskiego⁵. Uzupełnienie jej stanowią wspomnienia nauczycieli zebrane przez Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie. Materiały te nie były dotychczas publikowane.

Baza źródłowa dotycząca szkolnictwa na Warmii i Mazurach w latach 1945—1948 jest rozproszona. Znajduje się ona w zbiorach Wojewódzkiego Archiwum Państwowego i Archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Olsztynie. Sporo materiałów źródłowych dotyczących szkolnictwa na ziemiach odzyskanych zawierają zbiory Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego, Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego i Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Wiele cennych wiadomości można znaleźć w kronikach szkolnych i protokołach rad pedagogicznych. Materiały te przechowywane są w szkołach i dotarcie do nich jest bardzo czasochłonne. Materiały źródłowe uzupełniano relacjami nauczycieli i działaczy oświatowych z lat 1945—1948.

Sprawom oświaty wiele uwagi poświęcały gazety regionalne — „Wiadomości Mazurskie” i „Głos Ziemi” ukazujące się w Olsztynie w pierwszych latach powojennych. Prasa regionalna z lat późniejszych publikowała także wspomnienia nauczycieli — organizatorów szkolnictwa⁶.

Przy opracowywaniu niniejszego artykułu korzystałem z cennych zbiorów Stanisława Wiśniewskiego, któremu składam gorące podziękowanie. Pragnę także podziękować panu Pawłowi Sowie za pomoc i udzielone rady.

1. STAN SZKOLNICTWA NIEMIECKIEGO

Stan szkolnictwa niemieckiego w tej części byłych Prus Wschodnich, które dzisiaj tworzą obszar województwa olsztyńskiego, jest trudny do pełnego odtworzenia. Obecne granice północnych powiatów województwa

³ S. Wiśniewski, *Rozwój sieci szkół podstawowych w latach 1945—1955 na terenie powiatu bartoszyckiego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1959, nr 1 ss. 84—97; tenże, *Rozwój sieci szkół podstawowych w latach 1945—1955 na terenie powiatu górzowskiego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1960, nr 1, ss. 114—128; tenże, *Rozwój sieci szkół podstawowych w latach 1945—1955 na terenie powiatu ostródzkiego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1960, nr 4, ss. 558—580.

⁴ Do końca 1970 r. ukazały się monografie powiatów: bartoszyckiego, biskupieckiego, działdowskiego, ełckiego, giżyckiego, kętrzyńskiego, nowomiejskiego, piskiego, szczycieńskiego i węgorzewskiego.

⁵ M. Zientara-Malewska, *Śladami twardej drogi*, Warszawa 1966; P. Sowa, *Po obu stronach kordonu. Wspomnienia*, Olsztyn 1969; S. Bielawski, *Walczyliśmy o naszych rodaków Mazurów. Takie będą rzeczypospolite. Wspomnienia i wypowiedzi nauczycieli*, Warszawa 1962, ss. 134—147; F. Iwanowski, *Początki pracy kulturalno-oświatowej w Barczewie*, Przegląd Zachodni, 1958, nr 3—4, ss. 306—315.

⁶ Por. K. Bodoszewski, *Pierwsze konflikty*, Warmia i Mazury, 1956, nr 3, ss. 3 i 9; A. Wiśniewski, *Pierwsza szkoła i jej kronika*, Warmia i Mazury, 1962, nr 5, ss. 10—15; M. Zientara-Malewska, *Narodziny szkolnictwa na Warmii*

nie pokrywają się z ich zasięgiem sprzed 1945 r. Próba ustaleń liczbowych stanu szkolnictwa niemieckiego odnosi się do 1935 roku, gdyż tylko do tego okresu dysponujemy pełnym materiałem statystycznym. Z danych tych wynika, że w 1935 r. na terenie województwa olsztyńskiego (bez powiatów działowskiego i nowomiejskiego, które należały do Polski) istniały 1573 szkoły podstawowe (*Volksschulen*) z 3194 nauczycieli i 151 286 uczniami⁷. W liczbie tej nie mieszczą się prywatne szkoły polskie zorganizowane w latach 1929—1939 przez Związek Polskich Towarzystw Szkolnych w Niemczech⁸.

Pod względem organizacyjnym stan niemieckiego szkolnictwa podstawowego przedstawiał się następująco: 744 szkoły o 1 nauczycielu (47,3⁰/o); 575 szkół o 2 nauczycielach (36,5⁰/o); 149 szkół o 3 nauczycielach (9,5⁰/o); 105 szkół o 4 i więcej nauczycielach (6,7⁰/o)⁹.

Z analizy tej wynika, że pod względem rozbudowy sieci szkolnej było ono rozwinięte dobrze. Prawie w każdej wsi znajdowała się placówka oświatowa, chociaż często o niskim stopniu organizacyjnym, dająca elementarne wykształcenie. W Niemczech obowiązywał wówczas ośmioletni okres nauczania. Do szkół średnich przyjmowano uczniów już po czwartej klasie szkoły miejskiej. Natomiast absolwenci wiejskich szkół podstawowych musieli składać egzamin wstępny. Szkoły wiejskie o 1 i 2 nauczycielach prowadziły naukę systemem klas łączonych.

Szkoły na wsi były ważnym ogniwem w polityce germanizowania ludności warmińskiej i mazurskiej. Kadra nauczycielstwa rekrutowała się w ogromnej większości z mężczyzn. Na 7557 nauczycieli szkół podstawowych zatrudnionych w 1936 r. w Prusach Wschodnich były 1384 kobiety, co stanowiło 18,4⁰/o ogółu zatrudnionych nauczycieli¹⁰. W szkołach wiejskich o 1—2 nauczycielach nie spotykało się prawie wcale kobiet. Średnie szkoły ogólnokształcące były różnicowane pod względem organizacyjnym i dzieliły się na progimnazja, gimnazja, szkoły realne i licea.

Gimnazja i szkoły realne kształciły przeważnie chłopców. Dziewczęta stanowiły w nich mniejszość. Natomiast licea przeznaczone były wyłącznie dla dziewcząt. Tylko gimnazja przygotowywały młodzież do kontynuowania nauki na studiach wyższych.

Szkół średnich o różnym stopniu organizacyjnym istniało na omawianych terenach 29 z 5690 uczniami¹¹. Czynne były także szkoły niższe (*Mittelschulen*), nie mające odpowiedników w polskim systemie oświatowym. Szkoły te organizowano w mniejszych miejscowościach, jak na przykład w Dobrym Mieście, Pieniężnie itp.¹².

i Mazurach, *Życie Olsztyńskie*, 1955, nr 30, s. 4; I. Kwintowa, *Kartki z kroniki szkolnej*, Słowo na Warmii i Mazurach, 1960, nr 36. Wspomnienia nauczycieli zamieszczał także „Głos Olsztyński” (numery z maja i czerwca 1960).

⁷ *Handbuch des ostpreussischen Erziehers. Lehrer-Adressbuch für den Gau Ostpreussen*, Königsberg 1935. Stan szkolnictwa dla całych Prus Wschodnich w latach 1935—1937 podaje *Statistisches Handbuch für die Provinz Ostpreussen 1938*, Schlossberg (Ostpr.) und Leipzig.

⁸ W. Wrzesiński, *Ruch polski na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1920—1939*, Poznań 1963; *Szkoły polskie na Warmii 1929—1939. Przegląd wspomnień*. Opracował R. Marchwiński, Olsztyn 1970.

⁹ *Handbuch des ostpreussischen...* Wyliczenia procentowe autora.

¹⁰ *Statistisches Handbuch*, s. 302.

¹¹ *Handbuch des ostpreussischen*, ss. 118—126.

¹² *Ibidem*.

Odtworzenie niemieckiego stanu szkolnictwa zawodowego nastęrcza wiele trudności, wynikających z niemieckiego systemu jego organizacji. Były to szkoły I stopnia (*Berufsschulen*) przygotowujące kwalifikowanych pracowników rzemiosła, handlu i gospodarstwa domowego. Jako szkoły najczęściej doksztalające, nie dysponowały własnymi budynkami, lecz korzystały z pomieszczeń szkół podstawowych. Uczeń przychodził do szkoły jeden lub dwa dni w tygodniu, gdzie otrzymywał wiadomości teoretyczne z określanej specjalności, w której już pracował.

Spośród szkół zawodowych należy wyróżnić szkoły rolnicze (*Landwirtschaftsschulen*), których znajdowało się na terenie Warmii i Mazur 15 z 940 uczniami i 52 nauczycielami¹³. Były to szkoły o pięciomiesięcznym okresie nauczania, w których zajęcia odbywały się od połowy października do połowy marca. Wszystkie szkoły rolnicze mieściły się w miastach.

Wydaje się, że liczby dotyczące stanu szkolnictwa w 1935 r. mogą być stosowane do lat następnych, bo nic nie wskazuje na to, by stosunki ludnościowe na Warmii i Mazurach ulegały poważniejszym zmianom. Dopiero w latach 1943—1944, w okresie intensywnych działań wojennych nastąpiły przemieszczenia się ludności z terenów objętych bombardowaniami (wielkie miasta). Do Prus Wschodnich ewakuowano wtedy ok. 200 000 osób¹⁴. Pociągnęło to za sobą wzrost liczebny dzieci w szkołach, uległy zmianom również liczby nauczycieli. Wielu z nich, szczególnie mężczyzn, zostało zmobilizowanych i wcielonych do Wehrmachtu. Ten sam los spotkał młodzież męską starszych klas szkół średnich.

Zbliżający się front wschodni pociągnął za sobą ewakuację ludności z powiatów zagrożonych działaniami wojennymi. Ewakuowano także młodzież szkolną, a budynki szkolne zamieniono na koszary, magazyny i szpitale. Usuwano w pośpiechu sprzęt szkolny i pomoce naukowe, gromadząc je w pomieszczeniach zastępczych.

2. ZNISZCZENIA WOJENNE

Działania wojenne na przełomie roku 1944/45, zwane operacją wschodniopruską, spowodowały poważne zniszczenia w gospodarce Warmii i Mazur. Straty substancji mieszkalnej i urządzeń komunalnych miast szacuje się na 40—50%, wsi na 25—30%¹⁵. W liczbach tych mieszczą się także budynki szkolne. Stan zniszczeń budynków i urządzeń szkolnych według szacunku sporządzonego w 1946 r. przez Kuratorium Okręgu Szkolnego Mazurskiego w Olsztynie podaje tabela nr 1.

Dane sporządzone w 1946 r. są szacunkami przybliżonymi¹⁶. Wykazy zawierające liczby uszkodzonych budynków szkolnych nie podają stopnia ich uszkodzenia. Z relacji nauczycieli organizatorów szkolnictwa wynika, że zniszczona polegała na uszkodzeniu dachów, okien, drzwi, urzą-

¹³ Ibidem.

¹⁴ E. Woźnowski, *Warmia i Mazury w latach 1945—1947. Kształtowanie się stosunków politycznych*, Olsztyn 1968, s. 35.

¹⁵ Ibidem, s. 53.

¹⁶ H. Dąbrowski, op. cit., s. 334 podaje, że w czasie działań wojennych całkowitemu zniszczeniu uległo 20% budynków szkolnych. Niepełne szacunki strat przytacza także H. Garbowski, op. cit., s. 455.

TABELA 1

Zniszczenia budynków i urzędzeń szkolnych w okręgu olsztyńskim
Stan na 1 X 1946 r.

	Przedszkola		Szkoły powszechnie		Szkoły średnie		Procent zniszczeń	
	liczba budynków	liczba izb lekcyjnych	liczba budynków	liczba izb lekcyjnych	liczba budynków	liczba izb lekcyjnych	budynków	izb lekcyjnych
Ogółem w 1939 r.	57	118	1566	3514	37	309		
Zniszczone w toku działań wojennych	—	—	217	524	14	124	13,9	16,4
Uszkodzone w czasie wojny	36	81	1265	2749	21	159	79,6	75,8
Nie uszkodzone	21	37	84	241	2	26	6,5	7,8

ZRÓDŁO: Archiwum Ministerstwa Oświaty, zespół Biuro Ziem Odzyskanych, 383, t. 2. Zestawienia i wykazy strat oświatowych i rzeczowych.

dzeń ogrzewniczych i sanitarnych¹⁷. Do tego doszła dewastacja szkół, które w ostatniej fazie wojny i pierwszych miesiącach po wyzwoleniu spełniały funkcje szpitali, koszar, magazynów i biur. W pierwszych miesiącach po wyzwoleniu — w okresie trwających żywiłowych ruchów ludnościowych — niezabezpieczone budynki szkolne, zwłaszcza na wsiach stawały się łatwym łupem szabrowników, co jeszcze bardziej pogłębiało stan dewastacji¹⁸.

Najdotkliwsze straty poniosło szkolnictwo w sprzęcie, urządzeniach i pomocach naukowych. Te ostatnie zostały prawie całkowicie zniszczone i rozproszone. Zjawiska te były typowe dla całych ziem odzyskanych¹⁹.

3. POCZĄTKI SZKOLNICTWA POWSZECHNEGO W 1945 ROKU

Organizacja szkolnictwa polskiego w 1945 r. wiąże się ściśle z sytuacją ludnościową na terenie regionu warmińsko-mazurskiego. Oblicza się, że w momencie przejmowania Warmii i Mazur przez polskie władze administracyjne wiosną 1945 r. zamieszkiwało tu około 170 tysięcy osób²⁰. Liczba ta ulegała ciągłym zmianom, gdyż po zakończeniu działań wojennych rozpoczęły się intensywne ruchy migracyjne. Polska ludność rodzima stanowiła około 30⁰/₀ stanu mieszkańców tych ziem i była skupiona w powiatach olsztyńskim, szczycieńskim, mrągowskim, ostródzkim i biskupieckim. W pozostałych powiatach południowych i zachodnich okręgu

¹⁷ Kronika szkolna Liceum Ogólnokształcącego w Ornecie (w zbiorach szkoły), a także liczne relacje nauczycieli-organizatorów szkolnictwa.

¹⁸ Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Ministerstwo Ziem Odzyskanych (dalej MZO)teczki 399, 1115 sprawozdania z terenu.

¹⁹ AAN, MZO,teczka 1472. Stan szkolnictwa na Ziemach Odzyskanych z 30 VI 1946.

²⁰ W. Wrzesiński, *Proces zasiedlania województwa olsztyńskiego w latach 1945—1949*, Problemy rozwoju gospodarczego i demograficznego Ziem Zachodnich w latach 1945—1949, Poznań 1960, s. 173; zob. też E. Wojnowski, op. cit., s. 54.

mazurskiego była przemieszana z ludnością niemiecką. Wśród tej ludności licznie ogromną przewagę stanowiły kobiety, dzieci i starcy. W swej przeważającej masie była to ludność wiejska, która skutki wojny odczuwała bardzo boleśnie i w pierwszych miesiącach po wyzwoleniu znalazła się w skrajnej nędzy. Złożyły się na to przymusowa ewakuacja ludności z terenów przygranicznych, zarządzona przez wojskowe władze niemieckie w końcu 1944 r. i przebieg działań wojennych w 1945 r.²¹

Stan świadomości narodowej ludności rodzimej był zróżnicowany. Okres intensywnej polityki germanizacyjnej spowodował ogromne spuściznienie w świadomości narodowej mieszkańców tych ziem. Także znajomość języka polskiego była różna — starsze pokolenie posługiwało się gwarą, pokolenie średnie i młodzież wychowana w szkołach niemieckich prawie nie znały języka polskiego.

W pierwszych dniach kwietnia 1945 r. do pracy w Urzędzie Pełnomocnika Rządu na Okręg Mazurski zgłosili się Maria Zientara-Malewska i Paweł Sowa, którzy wspólnie z Hieronimem Skurpskim, przybyłym tu z ekipą Pełnomocnika Rządu przystąpili do organizowania Wydziału Oświaty i Kultury²². Pierwszych dwoje zajęło się organizowaniem oświaty, sprawy kultury prowadził Hieronim Skurpski. Wszystko trzeba było zaczynać od podstaw, zorganizować biuro, zabezpieczyć ocalałe budynki szkolne i przystąpić do budowy szkolnictwa. Początkowo zasięgiem swej działalności mogli objąć tylko miasto i powiat Olsztyn. Dotarcie do innych powiatów sprawiło duże trudności, teren był niebezpieczny, krążyły pogłoski o działalności band niemieckich, nie funkcjonowała także regularna komunikacja. Najżywotniejszą sprawą w dziedzinie oświaty było zabezpieczenie mienia szkolnego przed dalszą dewastacją. Temu problemowi poświęcił swój apel naczelnik Wydziału Oświaty, kierując go do organizującej się w powiatach administracji państwowej²³.

Dobra znajomość miejscowych stosunków ułatwiła Marii Zientara-Malewskiej i Pawłowi Sowie zdobycie rozeznania wśród ludności warmińskiej i odszukanie działaczy ruchu polskiego. Okres hitlerowski przeżyła grupa przedszkolek, które w latach 1929—1939 pracowały w placówkach organizowanych na Warmii przez Związek Polaków w Niemczech oraz nieliczni mężczyźni starszego pokolenia związani z ruchem polskim. Oni to właśnie przystąpili samorzutnie do organizowania polskich placówek oświatowo-wychowawczych wśród ludności warmińskiej. Organizowali szkoły i przedszkola, by roztoczyć opiekę nad dziećmi pozabawionymi rodzin i potrzebującymi pomocy²⁴.

Pierwsze polskie przedszkole zorganizowała w Dajtkach pod Olsztynem Marta Wróblewska, która począwszy od 9 kwietnia 1945 r. zaczęła gromadzić w ocalałym budynku szkolnym dzieci w wieku przedszkolnym, by uczyć je języka polskiego i śpiewu. Otwarcie przedszkola nastąpiło 12 kwietnia 1945 r., kiedy do Dajtek dotarli przedstawiciele Wydziału

²¹ E. Wojnowski, op. cit., s. 214.

²² M. Zientara-Malewska, *Śladami twardej drogi*, s. 249; P. Sowa, op. cit., ss. 146—148.

²³ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej WAPO), Wojewódzka Rada Narodowa (dalej WRN) II-91-1/1 sprawozdanie z działalności Wydziału Oświaty i Kultury za okres od 21 do 28 IV 1945 r.

²⁴ M. Zientara-Malewska, op. cit., ss. 250—251.

Oświaty — Maria Zientara-Malewska i Paweł Sowa²⁵. Następne przedszkola zostały zorganizowane w Jedzbanku, Godkach i Olsztynie. Przedszkole w Olsztynie ulokowano w „Domu Polskim”, gdzie do 1939 roku mieściła się szkoła i inne instytucje polskie²⁶. W pierwszym dniu zajęć do przedszkola przyszło 3 dzieci, w drugim 10, w trzecim — 16. Nieufność matek została przełamana i z każdym dniem liczba dzieci w przedszkolu wzrastała²⁷.

Równocześnie zaczęły powstawać szkoły podstawowe. Wspomniana już Marta Wróblewska wspólnie z emerytowanym nauczycielem polskim, Augustynem Wesołkiem zorganizowali szkołę w Dajtkach, gdzie 21 kwietnia 1945 r. rozpoczęły się zajęcia z 98 uczniami, z których zaledwie 43 znało trochę język polski²⁸. Augustyn Wesołek z wielką satysfakcją wspomina, że otrzymał nominację na kierownika szkoły jako pierwszy polski nauczyciel w okręgu mazurskim. „Pomimo moich 70 lat objąłem tę posadę z wielką radością, ponieważ teraz doczekałem się tej chwili, aby służyć Polsce”²⁹.

W tym samym czasie powstała szkoła w Tomaszkwie, pow. olsztyński, zorganizowana przez Pawła Turowskiego, rolnika i aktywnego działacza Związku Polaków w Niemczech. Turowski zabezpieczył budynek szkolny, zgromadził niezbędny sprzęt — ławy i stoły z karczymi pomieckiej i 20 kwietnia 1945 r. otworzył szkołę. „Przed domem szkolnym wciągnięto na maszt flagę polską przy odśpiewaniu przez zebraną grupę dzieci szkolnych i starszego społeczeństwa hymnu narodowego „Jeszcze Polska nie zginęła”. Opodal, po drugiej stronie ulicy zebrała się na ten akt historyczny załoga bazy rosyjskiej z naczelnikiem na czele, która zasalutowała podczas śpiewania hymnu narodowego”³⁰. W dniu 20 kwietnia 1945 r. naukę w szkole rozpoczęło ponad 30 dzieci. Do końca kwietnia 1945 r. zorganizowano następną szkołę powszechną w Unieszewie, w pow. olsztyńskim³¹.

W sprawozdaniu z maja 1945 r. naczelnik Wydziału Oświaty pisał: „Dotychczasowe znane nam czynne szkoły i czynne przedszkola głównie samorzutnie powstały. Nie znamy, co się dzieje w całym okręgu. Z kilku sprawozdań inspektorów szkolnych widać, że istnieje już 14 takich czynnych szkół i tyleż przedszkoli. Liczba dzieci w szkołach od 30—65. Liczba dzieci w przedszkolach od 20 do 40. Są to szkoły I stopnia z jednym nauczycielem. Tak w szkołach, jak i w przedszkolach personel nauczycielski składa się z miejscowego społeczeństwa i jest przeważnie niekwalifikowany”³².

Powstające wśród ludności warmińskiej polskie placówki oświatowe

²⁵ WAPO II-91-1/2 sprawozdanie z działalności Wydziału Szkolnego za okres 1—20 IV 1945.

²⁶ M. Zientara-Malewska, op. cit., s. 251.

²⁷ WAPO II-91-1/2 sprawozdanie z działalności Wydziału Szkolnego za okres 1—20 IV 1945.

²⁸ Relacja Augustyna Wesołka (zbiory Stanisława Wiśniewskiego z Olsztyna).

²⁹ Ibidem.

³⁰ P. Turowski, *173 lata walki o mowę ojczystą jednej wsi warmińskiej* (maszynopis w Ośrodku Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie), s. 90.

³¹ WAPO II-91-1/1 sprawozdanie z działalności Wydziału Kultury i Oświaty za okres 21—28 IV 1945.

³² WAPO II-91-1/2 sprawozdanie Wydziału Oświaty z 1 VI 1945.

cieszyły się poparciem radzieckich komendantur wojskowych, które do czerwca 1945 r. sprawowały w okręgu mazurskim władzę administracyjną³³.

Powstawanie szkół w innych powiatach okręgu mazurskiego wiązało się ściśle z procesem zasiedlania tych ziem. Najwcześniej, bo zaraz po zakończeniu działań wojennych, zaczęła przybywać tu ludność z pogranicza województwa białostockiego i warszawskiego, która zasiedlała powiaty wschodnie i południowe okręgu mazurskiego. Proces ten trwał do końca 1945 r., a niekiedy dłużej i miał charakter żywiołowy, określane mianem „osadnictwa dzikiego”³⁴. Od połowy kwietnia 1945 r. zaczęły przybywać transporty repatriantów z Wileńszczyzny, Białorusi i Wołynia³⁵. Z danych statystycznych sporządzonych przez Wydział Osiedleńczy wynika, że 30 lipca 1945 r. w okręgu mazurskim mieszkało: 30 379 repatriantów, 59 297 przesiedleńców, 40 412 Warmiaków i Mazurów i 133 823 Niemców i niezwyfikowanych³⁶.

W transportach osadników przybywali także nauczyciele, którzy przystępowali na nowym terenie do organizowania szkół. Pomagała im w tej pracy nowa społeczność wiejska oraz miejscowe władze, o ile takowe już istniały w osobach wójta lub sołtysa. Prace zaczynano od przygotowania budynku szkolnego, najczęściej zdemastowanego i ogołconego ze sprzętu szkolnego. Sołtysi mobilizowali i zachęcali społeczność wiejską do prac przy porządkowaniu i remoncie szkół, pomagali w odszukaniu i zgromadzeniu sprzętu szkolnego, który znajdowano w szopach, na strychach i innych pomieszczeniach gospodarczych. Chcąc mieć szkołę we wsi, sołtysi brali na siebie i inne zobowiązania, o czym wspomina nauczyciel Władysław Pelczarski: „Początkowo byłem na utrzymaniu ówczesnego sołtysa, który zobowiązał się w Inspektoracie Szkolnym dać wyżywienie nauczycielowi. We wrześniu 1945 r. otrzymałem pierwsze pobory. Od tego czasu przeszedłem na własne utrzymanie. Pewną pomoc otrzymywałem od dowódcy jednostki radzieckiej”³⁷.

W miejscowościach, gdzie budynki szkolne zniszczono w czasie działań wojennych, szukano pomieszczeń zastępczych w przedszkolach lub budynkach mieszkalnych, a niezbędny sprzęt — stoły i krzesła dostarczali rodzice uczniów³⁸. Często rodzice brali na siebie obowiązek utrzymywania nauczycieli, którzy nie otrzymywali żadnego wynagrodzenia za swoją pracę³⁹. Rodzice także dostarczali opał szkołom w czasie surowej zimy

³³ WAPO II-91-1/2 raport Wydziału Oświaty z 21 IV 1945.

³⁴ E. Wojnowski, op. cit., s. 78; W. Wrzesiński, *Proces zasiedlania województwa olsztyńskiego w latach 1945—1949*, ss. 173—175; W. Wach, *Z zagadnień ludnościowych województwa olsztyńskiego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1958, nr 2, ss. 154—163.

³⁵ WAPO II-91-1/1 sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Oddziału PUR w Olsztynie za okres od 15 III 1945 do 1 VI 1947.

³⁶ WAPO II-91-1/1 sprawozdania miesięczne Wydziału Osiedleńczego za rok 1945; E. Wojnowski, op. cit., s. 80 podaje nieco wyższe szacunki: 36 971 repatriantów i 74 120 przesiedleńców. Szacunki E. Wojnowskiego uwzględniają tzw. „dzikie osadnictwo”, które nie było rejestrowane.

³⁷ Relacja Władysława Pelczarskiego z Ornowa, pow. ostródzki (zbiory S. Wiśniewskiego).

³⁸ Relacje Alicji Gloger z Dźwierzut, pow. szczycieński, Szymona Lenartowicza z Gorynia, pow. iławski (zbiory S. Wiśniewskiego).

³⁹ Relacje Olgierda Samotyki z Czernik, pow. kętrzyński i Marii Zagórskiej ze szkoły w Pieckach, pow. mragowski (zbiory S. Wiśniewskiego).

1945/46. Świadczy to o wielkim zapotrzebowaniu społecznym na placówki szkolne, których pozbawiona była ludność polska przez okres okupacji hitlerowskiej. Musimy bowiem pamiętać, że wielu osadników przybyło z terenów północnego Mazowsza, Białostocczyzny i ziem zabużańskich, na których nie istniało szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej. Na uruchomienie szkoły czekało więc kilka roczników młodzieży, która musiała odrabiać zaległości w nauce spowodowane wojną. Rozumieli to rodzice i starali się uruchomić szkoły jak najwcześniej. Wczesne powstawanie szkół w miastach, a szczególnie na wsiach znacznie przyspieszało procesy osadnicze. Stwierdza Andrzej K w i l e c k i: „Z jednej strony szkoła wiązała osadników z nowym terenem, z miejscowością, w której się osiedlili, hamując dzięki temu fluktuację ludności, przenoszenie się jej z miejsca na miejsce w poszukiwaniu lepszych warunków, z drugiej stanowiła czynnik atrakcyjny dla osadników, szukających dopiero miejsca zamieszkania”⁴⁰.

Zawiązany przez nauczyciela komitet rodzicielski był najczęściej pierwszą społeczną organizacją na wsi, gdzie spotykali się przedstawiciele różnych grup ludności — Warmiacy, Mazurzy, repatrianci i przesiedleńcy. Praca przy uruchomieniu szkoły łączyła wszystkich mieszkańców wsi. Tu się wzajemnie poznawali i nawiązywali pierwsze kontakty społeczne. Pod jednym dachem zasiadały dzieci ludności rodzimej i osadników, by uczyć się w polskiej szkole. Na ławie szkolnej zawiązywały się elementarne ogniwa współzycia i pierwsze przyjaźnie. Rozumiały to władze oświatowe, które zwróciły się z apelem do nauczycieli województw centralnych, by osiedlali się na ziemiach odzyskanych⁴¹.

Samorząd terytorialny w tym okresie znajdował się dopiero w stadium organizacyjnym i niewiele mógł pomóc szkolnictwu poza poparciem moralnym, ponieważ dysponował bardzo skromnym funduszem⁴². Partie polityczne i organizacje społeczne w drugiej połowie 1945 r. zajęte były rozbudową własnych komórek, licząc na pomoc nauczycieli, których uważano za jednostki bardziej wyrobione społecznie i cieszące się dosyć dużym autorytetem.

Organizatorzy szkolnictwa, wśród których było sporo kobiet, zaczęli pracę w terenie niestabilizowanym, gdzie grasowały bandy niemieckie. Wprawdzie nie zanotowano napadów na szkoły i nauczycieli, lecz psychoza zagrożenia nie sprzyjała podejmowaniu pracy w rejonach oddalonych od ważniejszych szlaków komunikacyjnych⁴³. Tylko nieliczni odważni nauczyciele wędrowali do powiatów północnych. W powiatach tych były jeszcze gęste skupiska ludności niemieckiej, która czekała na ewakuację⁴⁴.

⁴⁰ A. K w i l e c k i, *Rola społeczna nauczyciela na Ziemiach Zachodnich w świetle pamiętników nauczycieli osadników*, Poznań 1960, s. 46.

⁴¹ Archiwum Ministerstwa Oświaty (dalej AMO), Biuro Ziem Odzyskanych (dalej BZO), 383, teczka 1 pismo ministra oświaty do kuratorów okręgów szkolnych.

⁴² AAN, MZO, t. 399, s. 14 sprawozdanie wojewody olsztyńskiego za marzec 1946 r.

⁴³ AMO, MZO t. 7 sprawozdanie z wizytacji okręgu mazurskiego od 5 do 22 I 1946 r. Pierwsze szkoły w powiecie pasłęckim zorganizowano w 1945 r. w miejscowościach leżących na szlaku komunikacyjnym do Gdańska.

⁴⁴ S. Z y r o m s k i, *Przesiedlenie ludności niemieckiej z woj. olsztyńskiego poza granice Polski w latach 1945—1950*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1969, nr 3, s. 400.

Do Wydziału Oświaty przy Urzędzie Pełnomocnika Rządu zaczęły docierać wieści o organizujących się samorzutnie szkołach i zapotrzebowaniu społecznym na placówki oświatowe. Przybywali także nauczyciele, pragnący podjąć pracę w okręgu mazurskim, spośród których mianowano pierwszych inspektorów szkolnych. Do końca maja 1945 r. obsadzono inspektoraty szkolne w następujących powiatach: elbląski, malborski, kwidziński, sztumski, ostródzki, nidzicki, olsztyński, szczycieński, suski (iławski), kętrzyński, węgorzewski i ełcki⁴⁵. W czerwcu i lipcu 1945 r. utworzono administrację szkolną w pozostałych powiatach okręgu mazurskiego. Na stanowiska inspektorów wyznaczono doświadczonych nauczycieli z pełnymi kwalifikacjami pedagogicznymi, którzy przybyli do okręgu mazurskiego w większości z województwa warszawskiego⁴⁶.

Wśród inspektorów szkolnych dwóch było Warmiakami: Brunon Boehm w Olsztynie i Augustyn Klimek w Biskupcu Reszelskim. Pracownicy administracji szkolnej otrzymali niezbędne wiadomości o zakresie cięższych na nich obowiązków i wyruszyli do swych placówek. Dotarcie do miejsca przeznaczenia nie było wówczas sprawą prostą, nie istniała bowiem regularna komunikacja, wymagało to inicjatywy i pomysłowości⁴⁷. Obsada inspektorów szkolnych była jednoosobowa. Wszystko trzeba było zaczynać od podstaw — znaleźć odpowiedni budynek, zorganizować biuro, dokonać lustracji i zabezpieczyć mienie szkolne, a równocześnie organi-

TABELA 2

Obsada inspektorów szkolnych w okręgu mazurskim (maj—lipiec 1945 r.)

Lp	Powiat	Imię i nazwisko inspektora
1	Bartoszycki	Feliks Zalewski
2	Biskupiecki	Augustyn Klimek (od 25 VII 1945 r. Ludwik Krupiński)
3	Braniewski	Tadeusz Balicki
4	Giżycki	Paweł Chrzanowski
5	Iławski	Włodzimierz Głada (Paweł Drozd)
6	Iławski (suski)	Maksymilian Tomaszewski (od 10 XI 1945 Franciszek Cieślak)
7	Kętrzyński	Grzegorz Szczepanik
8	Lidzbarski	Stanisław Rajkowski
9	Morański	Leon Zmijewski (od 1 IX 1945 Jan Raczyński)
10	Mragowski	Marian Lew (od 12 IX 1945 r. Antoni Piątek)
11	Nidzicki	Wincenty Grochowalski (Antoni Rokicki)
12	Olsztyński	Brunon Boehm
13	Ostródzki	Jan Leśniewski
14	Pasłęcki	Jan Lipkowski
15	Piski	Klemenas Masłowski
16	Szczyeński	Stanisław Zenczykowski
17	Węgorzewski	Józef Gacik (od 16 VI 1945 Emanuel Babisz)

ZRODŁO: Paweł S o w a, *Po obu stronach kordonu*, Olsztyn 1969, s. 163.

⁴⁵ W A P O II-91-1/2 sprawozdanie Wydziału Oświaty z 1 VI 1945 r. Do końca lipca 1945 r. do okręgu mazurskiego należały także powiaty elbląski, malborski, kwidziński, sztumski, ełcki, olecki i gołdapski (podają za E. W o j n o w s k i m, op. cit., s. 70).

⁴⁶ W A P O II-91-1/2 sprawozdanie Wydziału Oświaty z 1 VI 1945; P. S o w a, op. cit., s. 163.

⁴⁷ S. Ż e Ń c z y k o w s k i, *Pierwsze dni i pierwsze tygodnie*, Szczytno. Z dziejów miasta i powiatu, Olsztyn 1962, ss. 387—389.

zować placówki oświatowo-wychowawcze. Nie wszyscy sprostali tak rozległym zadaniom, toteż następowały częste zmiany na stanowiskach inspektorów.

Przy obsadzie inspektorów nie podano dat uruchomienia placówek. Odtworzenie dokładnych dat zorganizowania poszczególnych inspektoratów szkolnych jest dosyć trudne, gdyż w materiałach źródłowych występują rozbieżności. Zmieniali się także inspektorzy szkolni. Powody były różne, jedni nie podołali tak trudnym obowiązkom, inni nie zostali zaakceptowani przez miejscowe władze.

Ponieważ w powiatach zasiedlonych przez polską ludność napływową organizowanie szkolnictwa datuje się od kwietnia 1945 r., najwcześniej — bo już 26 kwietnia 1945 r. zaczęła naukę szkoła podstawowa w Sarnowie, w powiecie nidzickim. Zorganizowali ją Edward i Maria Niesiobędzcy, przesiedleńcy z powiatu makowskiego. Do końca czerwca 1945 r. w powiecie nidzickim powstały szkoły w Bartoszkach, Powierży, Rogożu⁴⁸. W ostatnich dniach maja 1945 r. trwały prace organizacyjne związane z otwarciem szkół podstawowych w Olsztynie. Pierwszą otwarto 5 czerwca 1945 r., zorganizował ją Leon Bowszys, a drugą, która rozpoczęła naukę w kilka dni później — Zofia Laddy — obydwój repatrianci z Wileńszczyzny⁴⁹. W miesiącu czerwcu zorganizowano szkoły w powiatach ostródzkim, szczywieńskim, suskim (iławskim), biskupieckim i kętrzyńskim⁵⁰.

Intensywny ruch migracyjny w czerwcu i lipcu 1945 r. wpłynął na rozwój sieci szkół podstawowych. Z materiałów sprawozdawczych Ministerstwa Oświaty wynika, że do końca roku szkolnego 1944/45 (lipiec) na terenie okręgu mazurskiego powstało 109 szkół podstawowych z 205 nauczycielami i 8047 uczniami⁵¹. Szkoły te organizowali samorzutnie nauczyciele, którzy podejmowali pracę w bardzo trudnych warunkach. Pracowali prawie bezinteresownie (nieregularnie wypłacane zasiłki trudno nazwać wynagrodzeniem), wkładając w swą pracę wiele serca i inicjatywę⁵². Wydział Oświaty i Kultury przy Urzędzie Pełnomocnika Rządu nie posiadał własnego budżetu, otrzymywał co pewien czas niewielkie sumy pieniężne, które rozdzielał wśród nauczycieli w postaci zasiłków. Stan ten trwał do końca sierpnia 1945 r. Kontakty Wydziału z Ministerstwem Oświaty były luźne, ponieważ Pełnomocnik Rządu sprawował pełnię władzy wykonawczej w okręgu. Dopiero z dniem 1 września 1945 r. powołano Kuratorium Okręgu Szkolnego Mazurskiego⁵³, które przejęło sprawę oświaty. Kuratorium stało się urzędem niezespołonym i podlegało bezpośrednio Ministerstwu Oświaty. Funkcję kuratora szkolnego ob-

⁴⁸ Szkolnictwo w powiecie nidzickim (zbiory S. Wiśniewskiego).

⁴⁹ L. Bowszys, *Takie były początki*, Głos Olsztyński, 1960, nr 131, s. 5.

⁵⁰ WAPO, Kuratorium Okręgu Szkolnego (dalej KOS) II-267-38 sprawozdania z organizacji szkół w latach 1945—1949.

⁵¹ S. Dobosiewicz, *Szkolnictwo powszechne w roku szkolnym 1944/1945*, Polska Ludowa, 1962, t. 1, s. 165. Natomiast II-267-2 sprawozdanie Kuratorium Okręgu Szkolnego o stanie szkolnictwa za rok szkolny 1945/1946 podało, że na dzień 22 VIII 1945 w okręgu było 128 szkół podstawowych z 4840 uczniami. Ta liczba wydaje się bliższa prawdy, ponieważ pochodzi od administracji terenowej, która miała pełniejsze rozeznanie w stanie szkolnictwa na terenie okręgu mazurskiego.

⁵² P. Sowa, op. cit., s. 164; W. Mergel, op. cit., s. 64; oraz relacje nauczycieli-organizatorów szkolnictwa.

⁵³ AAN, MZO, t. 399 sprawozdanie wojewody olsztyńskiego za marzec 1946 r.

jął Zygmunt Szulczyński, związany podczas okupacji z Tajną Organizacją Nauczycielską⁵⁴. W sierpniu 1945 r. w Ministerstwie Oświaty powołano Biuro Ziem Odzyskanych⁵⁵, które zajmowało się badaniem i ustaleniem potrzeb oświatowo-kulturalnych na terenie ziem odzyskanych oraz koordynowaniem prac prowadzonych w obrębie Ministerstwa Oświaty w zakresie organizacji szkolnictwa na obszarach ziem zachodnich i północnych. Biuro Ziem Odzyskanych współpracowało w sprawach oświaty z Ministerstwem Ziem Odzyskanych. Obydwie te instytucje przygotowały koncepcje pracy szkoły na ziemiach odzyskanych. Do współdziałania powołano liczne grono naukowców, którzy tworzyli Radę Naukową dla Zagadnień Ziem Odzyskanych⁵⁶. Sprawami oświaty zajmowała się Komisja Socjologiczna wyłoniona przez Radę Naukową. Komisja Socjologiczna opracowywała koncepcje polityki oświatowej na ziemiach odzyskanych. Na posiedzeniach Komisji omawiano rolę szkoły, szczególnie wiele miejsca poświęcano pracy szkoły z poszczególnymi grupami ludności osiadłej na ziemiach odzyskanych⁵⁷. Postulowano także konieczność popularyzowania wiedzy o przeszłości ziem odzyskanych wśród nauczycielstwa. Celowi temu służyły kursy organizowane przez Biuro Ziem Odzyskanych dla nauczycieli i administracji szkolnej. Kursy organizowano dla nauczycieli poszczególnych regionów, jeden z takich kursów odbył się w lutym 1946 r. w Olsztynie⁵⁸. Kurs został zorganizowany przez Kuratorium Okr. Szkolnego Mazurskiego i Instytut Mazurski w Olsztynie. Program kursu służył upowszechnieniu wiedzy o przeszłości i kulturze ziemi warmińsko-mazurskiej⁵⁹. Wśród prelegentów znaleźli się znani popularyzatorzy wiedzy o regionie m.in. Emilia Sukertowa-Biedrawina, Maria Zientara-Malewska, Władysław Gębik, Gustaw Leyding i wielu innych⁶⁰. Organizowano także kursy dla nauczycieli wykształconych w szkołach niemieckich i wychowawczyń przedszkoli. Dla grupy mazurskiej kurs taki zorganizowano w Krakowie, natomiast przedszkolanki-Warmiianki zdobywały wiedzę o Polsce w Poznaniu⁶¹.

Biuro Ziem Odzyskanych przygotowało instrukcje programowe dla realizacji języka polskiego i historii w szkołach na ziemiach zachodnich i północnych. Pod patronatem Biura ukazywały się pozycje popularnonaukowe o ziemiach odzyskanych, które wydano w ramach „Biblioteki Ziem Odzyskanych”⁶². Wśród wielu cennych inicjatyw zrodzonych w tym okresie znalazła się koncepcja zorganizowania Liceum Warmińsko-Mazur-

⁵⁴ C. Wycech, *Praca oświatowa w kraju w czasie wojny*, Kraków 1947, s. 36.

⁵⁵ AMO, BZO — 383 t. 1 zarządzenie wewnętrzne ministra oświaty z 12 IX 1945.

⁵⁶ AAN, MZO, t. 1714 wstępne informacje, program, lista członków i delegatów do Rady Naukowej.

⁵⁷ AAN, MZO, t. 1709, 1713 i 1715. W 1947 r. na sesjach Rady Naukowej i w Komisji Socjologicznej wygłoszono następujące referaty: Ewa Maleczyńska, *Rola szkoły w procesie zespolenia ziem odzyskanych z Macierzą*; Stefania Mazurkówna, *Rola szkoły na ziemiach odzyskanych w procesie zespolania tych ziem z Macierzą*; Władysław Gębik, *Rola repolonizacyjna szkolnictwa i oświaty na ziemiach odzyskanych w stosunku do ludności pochodzącej z ziem odzyskanych*; w dyskusji wypowiadali się profesorowie K. Dobrowolski, J. Czekalski, P. Rybicki i C. Znamięrowski.

⁵⁸ AMO, BZO, t. 7 kursy dla nauczycieli ziem odzyskanych.

⁵⁹ W. Gębik, op. cit., s. 462.

⁶⁰ AMO, BZO, t. 7 szkolnictwo w okręgu mazurskim w latach 1945—1947.

⁶¹ Ibidem.

⁶² AMO, BZO, t. 9. Biblioteka Ziem Odzyskanych.

skiego im. Tadeusza Czackiego⁶³. Miało ono spełniać bardzo istotną rolę w rozwoju oświaty i kultury w regionie warmińsko-mazurskim. Prace związane z organizacją Liceum Warmińsko-Mazurskiego wykraczają poza ramy artykułu.

Kuratorium Okręgu Szkolnego Mazurskiego zaczęło pracę w znacznie korzystniejszych warunkach aniżeli Wydział Oświaty. Dysponowało już własnym budżetem, liczniejszą kadrą pracowników nadzoru pedagogicznego, mogło więc przystąpić do bardziej planowego organizowania sieci szkolnej. We wrześniu 1945 r. rozpoczęły pracę dydaktyczno-wychowawczą 133 szkoły podstawowe i 230 nauczycieli⁶⁴. W każdym prawie powiecie, z wyjątkiem bartoszyckiego, pracowała przynajmniej jedna szkoła podstawowa, w powiatach gęściej zaludnionych było ich kilka, a nawet kilkanaście. W grudniu 1945 r. istniało na terenie okręgu mazurskiego 248 szkół podstawowych, do których uczęszczało 20 322 uczniów⁶⁵. Rozmieszczenie szkół podstawowych w poszczególnych powiatach przedstawia tabela 3.

TABELA 3
Rozmieszczenie szkół podstawowych w poszczególnych powiatach okręgu mazurskiego. Stan z I XII 1945 r.

Lp.	Powiat	Liczba szkół	Liczba uczniów
1	bartoszycki	2	156
2	biskupiecki	13	1141
3	braniewski	4	285
4	giżycki	13	846
5	iławski	1	17
6	iławski	22	1697
7	kętrzyński	8	763
8	lidzbarski	9	740
9	morąski	16	851
10	mragowski	2	140
11	nidzicki	14	1267
12	Olsztyn — miasto	4	2037
13	olsztyński	40	3155
14	ostródzki	34	2882
15	pasłęcki	3	327
16	piski	16	1066
17	szczygieński	43	2840
18	węgorzewski	4	307
r a z e m		248	20322

ZRÓDŁO: *Statystyka szkolnictwa w latach szkolnych 1945/46 i 1946/47*, Warszawa 1948, ss. 6-7.

Pod względem stopnia organizacji szkolnictwo podstawowe w roku szkolnym 1945/1946 przedstawiało się następująco: 164 szkoły o 1 nauczycielu (66%), 38 szkół o 2 nauczycielach (15,3%), 20 szkół o 3 nauczycielach (8%) i 26 szkół o 4 i więcej nauczycielach (10,4%).

⁶³ AMO, BZO, t. 10 organizacja Liceum Mazurskiego im. T. Czackiego w Szczytnie.

⁶⁴ WAPO II-267-2 wykaz liczbowy szkół powszechnych w okręgu szkolnym olsztyńskim w roku szkolnym 1945/1946.

⁶⁵ *Statystyka szkolnictwa w latach szkolnych 1945/46 i 1946/47*, Warszawa 1948, Statystyka Polski, seria D, z. 7, ss. 6-7; WAPO II-267-2 wykaz liczbowy szkół

W miastach pracowało 40 szkół wyżej zorganizowanych, do których uczęszczało 9081 uczniów. Natomiast na wsiach powstawały szkoły niżej zorganizowane z klasami I—IV. Do szkół wiejskich uczęszczało 11 241 uczniów. Na 20 322 uczniów szkół podstawowych tylko 2115 (10,4⁰/o) uczęszczało do klas V—VII, w tym 205 do klasy VII. W szkołach podstawowych pracowało 454 nauczycieli etatowych, w tym 244 (53,7⁰/o) z pełnymi kwalifikacjami zawodowymi⁶⁶.

Przez cały rok 1946 trwał intensywny proces zasiedlania województwa olsztyńskiego (taką oficjalną nazwę w 1946 r. otrzymał okręg mazurski). Od lutego do grudnia 1946 r. wzrosła liczba ludności z 348 824 osób do 452 355 osób, wśród których znalazło się 113 344 repatriantów, 186 572 przesiedleńców, 71 178 Warmiaków i Mazurów, 81 261 Niemców i niewzeryfikowanych⁶⁷. Od sierpnia 1946 r. zaczęło się przesiedlenie ludności niemieckiej za Odrę. Najwcześniej zaczęto wysiedlać ludność niemiecką, zamieszkującą w zwartych grupach północne powiaty⁶⁸. Do opuszczonych przez ludność niemiecką powiatów kierowano transporty repatriantów zza Bugu. Zasiedlanie tych powiatów przez ludność polską znalazło wyraz w szybszym organizowaniu szkół, które w większości zakładali nauczyciele-repatrianci.

Zakładanie szkół uwarunkowane było dopływem nauczycieli i dzieci. Liczniejszy dopływ nauczycieli w 1946 r. widoczny jest we wzroście liczby szkół, która z 248 w grudniu 1945 r. wzrosła do 449 na koniec czerwca 1946 r. Przy końcu roku szkolnego w 449 szkołach podstawowych pracowało 887 nauczycieli z 33 743 uczniami⁶⁹.

We wrześniu 1946 r. rozpoczęło naukę 599 szkół podstawowych z 1198 nauczycielami i 51 600 uczniami⁷⁰. Rozmieszczenie szkół podstawowych w roku szkolnym 1946/47 w poszczególnych powiatach ilustruje tabela 4.

Różnice w stanie liczebnym szkół pozostają w ścisłym związku z procesem zasiedlania poszczególnych powiatów przez ludność napływową. Powiaty wcześniej i gęściej zasiedlone miały większą liczbę szkół, natomiast powiaty północne, w których osadnictwo odbywało się nieco później i wolniej, posiadały ich znacznie mniej. W dalszym ciągu utrzymywał się niski stopień organizacyjny szkół. Władze oświatowe dążyły przede wszystkim do rozbudowy sieci szkolnej, aby jak najmniej dzieci pozostawało poza szkołą, dopiero po zlikwidowaniu okręgów bezszkolnych można było przystąpić do stopniowej poprawy organizacji szkół. W roku szkolnym 1946/1947 dominowały szkoły niżej zorganizowane o 1 i 2 nauczycielach, które stanowiły 84,3⁰/o ogółu szkół podstawowych w okręgu. Szkół wyżej zorganizowanych o 3 i więcej nauczycielach było 94 (15,7⁰/o)⁷¹.

W omawianym okresie nie w pełni jeszcze realizowano zasadę po-

powszecznych w okręgu olsztyńskim w roku szkolnym 1945/46. Liczby podane przez Kuratorium Okręgu Szkolnego różnią się nieco od publikowanych przez Główny Urząd Statystyczny. W sprawozdaniu Kuratorium Okręgu Szkolnego podano, że 1 XII 1945 na terenie okręgu było 238 szkół i 17 735 uczniów.

⁶⁶ *Statystyka szkolnictwa*, op. cit., ss. 6 i n.

⁶⁷ AAN, MZO, t. 182 i 183 sprawozdania wojewody olsztyńskiego za styczeń, grudzień 1946 r.

⁶⁸ S. Z y r o m s k i, op. cit., s. 400.

⁶⁹ WAPO II-267-2 wykaz liczbowy szkół w okręgu olsztyńskim w roku szkolnym 1945/46.

⁷⁰ *Statystyka szkolnictwa*, op. cit., s. 7.

⁷¹ *Ibidem*.

TABELA 4

Roźmieszczenie szkół podstawowych w roku szkolnym 1946/47 według powiatów. Stan z 1 X 1946 r.

Lp.	Powiat	Liczba szkół	Liczba uczniów
1	bartoszycki	11	1064
2	biskupiecki	41	3651
3	braniewski	19	1749
4	giżycki	46	3396
5	iławecki	12	723
6	iławski	41	3764
7	kętrzyński	21	1676
8	lidzbarski	49	3984
9	morąski	40	3556
10	mragowski	23	1564
11	nidzicki	31	2480
12	Olsztyn — miasto	4	3761
13	olsztyński	81	6416
14	ostródzki	65	5266
15	paśtecki	18	1563
16	piski	25	1824
17	szczywieński	58	4213
18	węgorzewski	14	950
r a z e m		599	51600

ŹRÓDŁO: *Statystyka szkolnictwa w latach szkolnych 1945/46 i 1946/47*, Warszawa 1948, ss. 6-7.

wszechności nauczania — podstawowy postulat polskiej polityki oświatowej. Zarządzeniem Ministra Oświaty z 14 sierpnia 1945 r. obowiązkiem szkolnym objęto dzieci w wieku 7—14 lat ludności polskiej, w tym także ludności niezwerifikowanej, o ile ta nie sprzeciwiała się zdecydowanie weryfikacji⁷². Obowiązkowi szkolnemu nie podlegały dzieci ludności niemieckiej oczekującej na ewakuację.

Realizacja obowiązku szkolnego w latach 1945/1947 natrafiała na wiele przeszkód. Rządka sieć szkolna nie obejmowała nauczaniem wszystkich dzieci w wieku szkolnym. Często szkoły oddalone były od siebie o kilka kilometrów. Wpływały na to także warunki naturalne regionu — dużo lasów i jezior oraz rozproszenie osad wiejskich porzrzucanych po przysiółkach. Dotarcie do szkoły z tych miejscowości było szczególnie uciążliwe w okresie jesienno-zimowym, toteż wtedy następował gwałtowny spadek frekwencji, głównie z powodu braku u dzieci obuwia i ciepłej odzieży. W szczególnie trudnej sytuacji znalazły się dzieci ludności rodzimej, pozostającej w jeszcze gorszej sytuacji niż ludność napływowa. Rozdzielanie odzieży pochodzącej z darów organizacji charytatywnych nie zaspokajało w pełni potrzeb⁷³.

Uchwycenie liczby dzieci w wieku szkolnym pozostających poza szkołą do 1947 r. było wręcz niemożliwe, ponieważ przez cały ten okres trwał proces osadniczy. Dopiero w 1947 r. władze oświatowe mogły ustalić liczbę dzieci nie wypełniających obowiązku szkolnego. Z szacunków przeprowa-

⁷² AMO, BZO, t. 11 okólnik ministra oświaty nr 41 z 14 VIII 1945 r.

⁷³ AAN, MZO, t. 1078 sprawozdanie Wydziału Społeczno-Politycznego za styczeń 1947 r.

dzonych przez Kuratorium Okręgu Szkolnego w Olsztynie wynika, że 1 kwietnia 1947 r. poza szkołą pozostawało jeszcze 12 445 dzieci w wieku od 7 do 14 lat. Były to dzieci zarówno ludności rodzimej, jak i napływowej. W dalszym ciągu było nieczynnych 281 szkół, dla których uruchomienia potrzebowano 410 nauczycieli⁷⁴. W ciągu roku szkolnego 1946/1947 wzrosła liczba szkół podstawowych z 599 do 785, a liczba nauczycieli z 1198 do 1720⁷⁵. W roku szkolnym 1947/48 nastąpiła dalsza rozbudowa sieci szkolnej dzięki napływowi kadr nauczycielskich z województw centralnych. Przybywali absolwenci zakładów kształcenia nauczycieli skierowani do pracy na ziemię odzyskane, lecz nadal było ich za mało w stosunku do istniejących potrzeb. Przyjmowano więc do pracy ludzi nawet bez pełnych kwalifikacji zawodowych. W tym okresie zwiększyła się także liczba dzieci w wieku szkolnym, ponieważ latem 1947 r. na teren Warmii i Mazur przesiedlono 55 448 osób z województw lubelskiego i rzeszowskiego⁷⁶. W październiku 1947 r. do 897 szkół podstawowych uczęszczało 75 399 uczniów, z którymi pracowało 2003 nauczycieli. Mimo dalszego wzrostu liczebności szkół nie wszystkie dzieci objęto nauczaniem. W dalszym ciągu poza szkołą znajdowało się 7765 dzieci⁷⁷.

Rok 1948 kończy w zasadzie okres budowy zrębów szkolnictwa podstawowego na Warmii i Mazurach.

4. OPIEKA NAD DZIECKIEM

Opieka nad dzieckiem stanowiła jeden z ważniejszych problemów organizującego się szkolnictwa na Warmii i Mazurach. Wśród ludności rodzimej pozostawało wiele sierot i półsierot, których rodzice zginęli w zawierusze wojennej. W grudniu 1945 r. w powiecie olsztyńskim na 725 dzieci przebywających w przedszkolach wiejskich, 558 stanowiły sieroty i półsieroty⁷⁸. Wiele osieroconych dzieci znajdowało się także wśród ludności napływowej. Organizowanie przedszkoli odbywało się równocześnie z uruchamianiem szkół, a niekiedy je nawet wyprzedzało. Najwcześniej i najliczniej powstawały przedszkola wśród ludności warmińskiej, organizowane pod kierunkiem Marii Zientary-Malewskiej przez pracownice przedszkoli polskich prowadzonych w latach 1929—1939. Pomocy materialnej udzielały Urząd Pełnomocnika Rządu i wojskowe władze radzieckie⁷⁹. Do 1 grudnia 1945 r. zorganizowano 65 przedszkoli, w których znalazło opiekę 2305 dzieci⁸⁰. Na uwagę zasługuje fakt, że na 65 istniejących w okręgu przedszkoli, aż 20 pracowało na wsiach powiatu olsztyńskiego⁸¹. Dalszy rozwój tego typu placówek uzależniony był od napływu personelu wychowawczego. Przedszkolanki rekrutowano począ-

⁷⁴ WAPO II-267-38 sprawozdanie z organizacji szkół w latach 1945—1949.

⁷⁵ WAPO II-91-2/2 sprawozdanie kuratora okręgu szkolnego na sesji Olsztyńskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej z 8 IX 1947.

⁷⁶ AAN, MZO, t. 187 sprawozdanie wojewody olsztyńskiego za IV kwartał 1947.

⁷⁷ WAPO II-267-2 sprawozdanie Kuratorium Okręgu Szkolnego z 1 X 1947 r.

⁷⁸ WAPO II-267-34 wykazy statystyczne przedszkoli w roku szkolnym 1945/46 w okręgu mazurskim.

⁷⁹ M. Zientara-Malewska, *Narodziny szkolnictwa na Warmii i Mazurach*, Życie Olsztyńskie, 1955, nr 30, z. 4.

⁸⁰ *Statystyka szkolnictwa*, s. 1.

⁸¹ WAPO II-267-34 wykazy statystyczne powiatowych przedszkoli w roku szkolnym 1945/46.

kowo z młodzieży rodzimej, które następnie szkolono na kilkutygodniowych kursach⁸². W roku szkolnym 1946/47 liczba wzrosła do 192, w których znalazła opiekę 6908 dzieci⁸³. Opiekę nad sierotami organizował początkowo Wydział Pracy i Opieki Społecznej przy urzędzie Pełnomocnika Rządu. Do 1 października 1945 r. zorganizowano 15 zakładów opiekuńczych zwanych sierocińcami, w których znalazło się 800 dzieci⁸⁴. Były to przeważnie sieroty z rodzin warmińskich i mazurskich. W następnych miesiącach roztoczono opiekę także nad dziećmi, które przybyły z ludnością napływową. W styczniu 1946 r. zakłady opiekuńcze, zwane następnie domami dziecka, przekazano administracji szkolnej.

W domach dziecka znalazły opiekę dzieci w wieku od lat 4 do 18. Wiele z nich dostarczano w opłakany stan, z przewlekłymi chorobami, których nabawiły się podczas zimy 1945 roku. W ciągu 1946 roku napływ dzieci osieroconych był tak liczny, że otwierano coraz to nowe domy dziecka. W dniu 1 października 1946 r. istniało na terenie okręgu szkolnego 27 domów dziecka z 1956 wychowankami, wśród których było około 1200 Warmiaków i Mazurów⁸⁵.

Domy dziecka nie mogły pomieścić wszystkich sierot. Dla tych, które nie znalazły się w domach dziecka, zorganizowano rodziny zastępcze. Od września 1946 r. do października 1947 r. rodziny przyjęły 2540 sierot. Nad wychowaniem sierot i wypełnianiem przez nie obowiązku szkolnego czuwało 374 nauczycieli-opiekunów. Sieroty w rodzinach zastępczych otrzymywały 300 zł miesięcznej zapomogi⁸⁶. W roku szkolnym 1946/47 zorganizowano akcję dożywiania dzieci w szkołach i przedszkolach, prowadzone przez komitety rodzicielskie i nauczycieli w 810 punktach. Akcję dożywiania oparto głównie na dostawach UNRRA. Akcję tę w powiecie szczywieńskim prowadziły charytatywne organizacje szwedzkie, a w powiecie ostródzkim — duńskie⁸⁷.

W okresie wakacyjnym organizowano kolonie i półkolonie, z których skorzystało w miesiącach wakacyjnych 1947 r. około 32 tysięcy dzieci i młodzieży⁸⁸.

Różnorodnie formy opieki nad dziećmi prowadzone przez władze szkolne cieszyły się poparciem społeczeństwa⁸⁹. Akcję opieki nad dziećmi prowadzono w 1947 r. pod hasłem „Ratujcie dzieci”.

5. SZKOLNICTWO ŚREDNIE OGÓLNOKSZTAŁCĄCE

27 maja 1945 r. przybyła do Olsztyna grupa nauczycieli repatriantów z gimnazjum w Święcianach z myślą podjęcia wspólnej pracy w jednej z

⁸² Głos Ziemi, 1945, nr 12.

⁸³ Statystyka szkolnictwa, s. 1.

⁸⁴ WAPO II-267-92 wykaz zakładów wychowawczych w 1945 r.

⁸⁵ WAPO II-91-2/2 sprawozdanie Kuratorium Okręgu Szkolnego w Olsztynie z akcji opieki nad dzieckiem w roku szkolnym 1946/47.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ AAN, MZO, t. 184 sprawozdanie wojewody olsztyńskiego za styczeń i marzec 1947 r.

⁸⁸ WAPO II-91-2/2 sprawozdanie Kuratorium Okręgu Szkolnego w Olsztynie z akcji opieki nad dzieckiem w roku szkolnym 1946/47.

⁸⁹ AAN, MZO, t. 184 sprawozdanie wojewody olsztyńskiego za styczeń i marzec 1947.

szkół na ziemiach odzyskanych. Na czele siedmioosobowego zespołu stał Mieczysław Chomiccki⁹⁰. Po dokonaniu czynności rejestracyjnych w Wydziale Oświaty, przystąpili oni do prac organizacyjnych związanych z uruchomieniem pierwszej szkoły średniej w okręgu mazurskim. Zdecydowano się na budynek byłego niemieckiego gimnazjum męskiego w Olsztynie, który w ostatniej fazie działań wojennych został zamieniony na szpital wojskowy. Gmach był zanieczyszczony i zupełnie pozbawiony sprzętu szkolnego oraz pomocy naukowych. W pracach adaptacyjnych nauczycielom pomagali przybyli wraz z nimi uczniowie-repatrianci oraz ich rodzice. Równocześnie z pracami porządkowymi trwały zapisy uczniów, których przyjmowano do poszczególnych klas na podstawie wstępnych rozmów, gdyż większość nie miała żadnych świadectw szkolnych.

4 czerwca 1945 r. nastąpiło otwarcie szkoły, do której zaczęło uczęszczać 190 uczniów. Liczba uczniów zmieniała się z dnia na dzień, ponieważ przybywali nowi osadnicy. Pracę dydaktyczną prowadził dziewięciosobowy zespół nauczycielski, w którym oprócz wymienionych już repatriantów z Wileńszczyzny znajdowały się dwie osoby z Warszawy⁹¹. Pierwsze dni zajęć dydaktycznych przeznaczono na zdobycie rozeznania w poziomie wiadomości uczniów, bardzo zróżnicowanych także pod względem wieku. W okresie tym dokonywano przesunięć uczniów z jednej klasy do drugiej. Ruchowi wewnętrznemu towarzyszył stały dopływ młodzieży przybywającej wraz z rodzinami do Olsztyna. Zajęcia dydaktyczne trwały do końca lipca 1945 r. Sierpień przeznaczono na wakacje⁹².

Następne szkoły średnie w okręgu mazurskim organizowano w roku szkolnym 1945/1946. Od września do grudnia 1945 r. uruchomiono osiem szkół, których daty otwarcia podaje tabela 5. Do szkół tych uczęszczało

TABELA 5

Szkoły średnie w okręgu mazurskim w 1945 r.

Lp.	Miejscowość	Data zorganizowania szkoły	Imię i nazwisko dyrektora
1	Szczytno	1 IX 1945	Michał Leśniewski
2	Ostróda	4 IX 1945	Ludwik Pelczarski
3	Olsztyn — Gimnazjum Zeńskie	4 IX 1945	Irena Pietrzak-Pawłowska
4	Prabuty	15 IX 1945	Henryk Niessner
5	Giżycko	16 IX 1945	Józef Czerniakowski
6	Kętrzyn	29 IX 1945	Marian Petraszko
7	Lidzbark Warmiński	8 X 1945	Leon Sienkiewicz
8	Morąg	1 XI 1945	Józef Konopka

ZRÓDŁO: WAPO II-267-57, s. 10.

1104 uczniów, z którymi pracowało 73 nauczycieli (stan z 1 grudnia 1945 r.)⁹³.

W miastach powiatowych organizatorzy szkół średnich napotykali dodatkowe trudności, które wynikały ze stosunkowo większego braku

⁹⁰ Kronika szkolna Liceum Ogólnokształcącego im. Adama Mickiewicza w Olsztynie (zbiory szkoły).

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem.

⁹³ *Statystyka szkolnictwa*, s. 51.

nauczycieli. Organizując szkołę, dyrektor szukał personelu pedagogicznego, który mógłby pracować z młodzieżą na poziomie średnim. Przytaczam relację jednego z organizatorów szkoły: „Do końca września zajmowałem się wyszukaniem i urządzaniem budynku szkolnego. Przede wszystkim należało oszklnić okna, uzupełnić «wyszabrowane» ramy okienne i drzwi. Równocześnie robiłem zapisy do gimnazjum. W moim «gabiniecie» duża skrzynia była biurkiem, a mniejsza fotelem. Trzecim moim zajęciem w tym okresie organizacyjnym było szukanie nauczycieli. Udało mi się zaangażować ludzi, którzy nie mieli wprawdzie wykształcenia wyższego, ale wszyscy ukończyli przed wojną gimnazjum. Jedynym lekarz, który wówczas był w Iławie, podjął się uczyć fizyki. Największą zaletą tych ludzi, którzy w większości nigdy nie uczyli, był zapał do pracy. Moim zasadniczym zadaniem było w pierwszym okresie uczyć grono pedagogiczne metodyki nauczania poszczególnych przedmiotów. Praca ta udała mi się”⁹⁴.

Organizatorami szkół średnich byli repatrianci i przesiedleńcy, wśród których znalazła się Irena Pietrzak-Pawłowska, obecnie profesor Uniwersytetu Warszawskiego. Organizowanie średnich szkół ogólnokształcących odpowiadało opinii społecznej, która domagała się szybkiego tworzenia tego typu szkół⁹⁵. Przez okres wojny i okupacji hitlerowskiej kilka roczników młodzieży pozbawione zostało możliwości kształcenia. Młodzież ta chciała jak najszybciej odrabiać przerwę w nauce spowodowaną wojną. Władze oświatowe starały się zaspokajać potrzeby społeczne i tworzyć szkoły średnie w każdym mieście powiatowym. Uzależnione to zostało od napływu nauczycieli z kwalifikacjami do nauczania w tym typie szkolnictwa. Tam, gdzie znaleźli się nauczyciele, powstawała szkoła, nawet jeżeli nie były to miasta powiatowe, np. Prabuty i Orneta⁹⁶.

W czerwcu 1946 r. Liceum Ogólnokształcące w Olsztynie opuściło pierwszych 15 absolwentów⁹⁷. W roku szkolnym 1946/47 zorganizowano gimnazja ogólnokształcące w Piszku, Mrągowie, Iławie, Bartoszycach, Nidzicy i Braniewie. Przy szkołach organizowano internaty dla młodzieży wiejskiej i z małych miasteczek. Rozbudowa internatów poszerzała bazę rekrutacyjną uczniów dla szkół średnich. W dniu 1 października 1947 r. istniało na Warmii i Mazurach 17 średnich szkół ogólnokształcących z 2688 uczniami⁹⁸. W szkołach tych pracowało 190 nauczycieli etatowych i kontraktowych. Tylko powiaty biskupiecki, węgorszewski nie miały średnich szkół ogólnokształcących.

⁹⁴ Relacja Antoniego Wiśniewskiego, dyrektora gimnazjum w Iławie (w posiadaniu T.F.).

⁹⁵ WAPO II-267-56 pismo mieszkańców miasta i powiatu bartoszyckiego do Kuratorium Okręgu Szkolnego w Olsztynie w sprawie otwarcia gimnazjum ogólnokształcącego. Podobne pismo wystosowali mieszkańcy Braniewa do Ministerstwa Odbudowy z 17 VI 1946 r. W piśmie tym czytamy: „Naszym świętym obowiązkiem jest repolonizować ten kraj, zatrzeć wszelkie ślady niemieckizny, a możemy to zrobić przy pomocy oświaty” (WAPO II-267-19, s. 80).

⁹⁶ Gimnazjum ogólnokształcące w Ornecie powstało 10 II 1946 r. Zorganizował je Henryk Dobosz (kronika szkolna Liceum Ogólnokształcącego im. Bojowników o polskość Warmii w Ornecie).

⁹⁷ Kronika szkolna Liceum Ogólnokształcącego w Olsztynie; Wiadomości Mazurskie, 1946, nr 148.

⁹⁸ Szkolnictwo w roku szkolnym 1947/48 w liczbach tymczasowych, Warszawa 1948, z. 8, s. 13.

6. SZKOLNICTWO ZAWODOWE

Szkolnictwo zawodowe rozwijało się znacznie wolniej niż ogólnokształcące. Region miał charakter rolniczy, zasiedlała go ludność wywodząca się przeważnie ze środowiska wiejskiego i małomiasteczkowego. Szkolnictwo to nie dysponowało bazą materialną, gdyż władze niemieckie nie rozwinęły na tych obszarach szkolnictwa zawodowego typu przemysłowego. Istniejące tu szkoły zawodowe kształciły przede wszystkim pracowników handlu, usług i rolnictwa, w mniejszym stopniu robotników przemysłowych. Szkolnictwo to nie miało także głębokich tradycji w polskim systemie oświaty.

W roku szkolnym 1945/46, według stanu z 1 grudnia 1945 r. na terenie Polski istniało 416 gimnazjów i 193 liceów zawodowych podlegających Ministerstwu Oświaty, w tym 30 gimnazjów i 12 liceów na ziemiach odzyskanych⁹⁹. Liczby te nie obejmują szkolnictwa rolniczego prowadzonego przez Ministerstwo Rolnictwa. Początki szkolnictwa zawodowego na Warmii i Mazurach datują się od września 1945 r., kiedy to powstały w Olsztynie: Państwowe Gimnazjum Kupieckie i Liceum Handlowe (10 września 1945 r.). Organizatorem obydwu szkół był Ignacy Rowicki.

Państwowe Gimnazjum i Liceum Komunikacyjne uruchomiono 21 września 1945 r. Zorganizował je Bronisław Czapkiewicz. W ciągu roku szkolnego 1945/46 powstała szkoła zawodowa dla dziewcząt — Państwowe Gimnazjum Krawieckie (luty 1946 r.)¹⁰⁰. W roku szkolnym 1946/47 istniało w woj. olsztyńskim dziewięć szkół zawodowych, w tym trzy licea, cztery gimnazja i dwie szkoły zasadnicze doksztalające. Do szkół tych uczęszczało 897 uczniów¹⁰¹. Szkoły zawodowe skupiały się przeważnie w Olsztynie. Dalszy rozwój szkolnictwa zawodowego pozostawał w ścisłym związku z założeniami Trzyletniego Planu Odbudowy.

W roku szkolnym 1947/48 wzrosła liczba zasadniczych szkół zawodowych do osiemnastu, do których uczęszczało 1669 uczniów. Oprócz zasadniczych szkół zawodowych istniały w województwie cztery licea i osiem gimnazjów. Do szkół tych uczęszczało 1126 uczniów¹⁰². Wśród istniejących dwunastu zawodowych szkół średnich, pięć było typu przemysłowego, a siedem handlowego. W tym okresie szkoły zawodowe organizowano prawie w każdym mieście powiatowym. Główną przeszkodę w szybkim ich rozwoju stanowił brak zaplecza technicznego — warsztatów i kadry fachowej, która mogła i chciała podjąć pracę w szkolnictwie.

Szkolnictwo rolnicze miało korzystniejsze warunki rozwoju na Warmii i Mazurach. Wynikało to z roli, jaką miała spełniać oświata rolnicza na ziemiach odzyskanych, zasiedlonych przez społeczność przybyłą z regionów o niższej kulturze rolniczej. Problematyce podniesienia kultury rolnej wśród osadników poświęcała wiele uwagi Rada Narodowa dla Zagadnień Ziem Odzyskanych¹⁰³ oraz Olsztyńska Wojewódzka Rada Narodowa,

⁹⁹ Szkolnictwo w liczbach, ss. 66—69.

¹⁰⁰ WAPO II-267-57 szkoły średnie w okręgu mazurskim w roku szkolnym 1945/1946.

¹⁰¹ Szkolnictwo w roku szkolnym 1947/48 w liczbach tymczasowych, ss. 66—69.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ AAN, MZO, t. 1715 Komisja Osadnictwa Wiejskiego, referat Stanisława Kowalskiego, *Organizacja oświaty rolniczej na ziemiach odzyskanych*, grudzień 1947 r.

na której sesjach sprawozdania z zakresu oświaty rolniczej w latach 1947—1948 składał ówczesny wojewoda Wiktor Jaśkiewicz¹⁰⁴. Szkolnictwo rolnicze wyłączono z gestii resortu oświaty i podporządkowano Ministerstwu Rolnictwa i Reform Rolnych. W Urzędzie Wojewódzkim utworzono jesienią 1945 r. Wydział Oświaty Rolniczej zajmujący się niższym i średnim szkolnictwem rolniczym. W roku szkolnym 1945/46 zorganizowano w województwie pięć niższych i trzy średnie szkoły rolnicze. Były to: Gimnazjum Rolnicze w Szczytnie, Gimnazjum Ogrodnicze w Olsztynie i Gimnazjum Gospodarstwa Wiejskiego w Olsztynie. Do wymienionych gimnazjów uczęszczało 95 uczniów, a do niższych szkół rolniczych 135. W szkołach tych pracowało siedemnastu nauczycieli i ośmiu instruktorów¹⁰⁵.

W roku szkolnym 1946/47 liczba średnich szkół rolniczych wzrosła do dziesięciu (siedem gimnazjów i trzy licea). Kształciły one w następujących specjalnościach: rolnictwo, gospodarstwo wiejskie, hodowla, ogrodnictwo i rybactwo. Do szkół tych uczęszczało 362 uczniów, w tym 178 repatriantów, 178 przesiedleńców i 7 autochtonów. Młodzież tę uczyło 33 nauczycieli etatowych, 23 dochodzących (kontraktowych) i 14 instruktorów¹⁰⁶. Oprócz szkół średnich prowadzono w ramach powszechnej oświaty rolniczej szkoły przysposobienia rolniczego, które zorganizowano w roku szkolnym 1946/47. Przyjmowano tu do nich młodzież bez egzaminu wstępnego i ukończonej szkoły podstawowej, toteż poziom nauczania nie mógł być wysoki. Zajęcia odbywały się systemem semestralnym — semestr zimowy trwał od 15 listopada do 31 marca i był przeznaczony na zajęcia teoretyczne, natomiast w okresie od 1 kwietnia do 15 października młodzież pracowała na gospodarstwach, zdobywając potrzebne doświadczenie praktyczne. W roku szkolnym 1946/47 zorganizowano 31 szkół przysposobienia rolniczego dla 667 uczniów. Pracowało w nich 45 nauczycieli i 47 instruktorów¹⁰⁷.

W roku szkolnym 1946/47 powołano wojewódzkie i powiatowe rady oświaty rolniczej jako czynnik nadzorujący i koordynujący działalność administracji. Podjęto także starania zorganizowania gminnych rad oświaty rolniczej¹⁰⁸. W roku szkolnym 1947/48 istniały w województwie cztery licea i siedem gimnazjów rolniczych¹⁰⁹. W latach następnych liczba średnich szkół rolniczych nie uległa zasadniczej zmianie. Zmieniło się tylko ich rozmieszczenie na korzyść powiatów północnych, które w pierwszych latach pozbawione były tego typu szkół. Zmieniły się nieco kierunki kształcenia na korzyść mechanizacji rolnictwa i melioracji. W dalszym ciągu brak było kształcenia w zakresie leśnictwa, mimo że lasy zajmowały prawie 1/4 powierzchni województwa olsztyńskiego.

¹⁰⁴ WAPO II-91-2/2 sprawozdanie wojewody W. Jaśkiewicza na sesji olsztyńskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej w dniu 8 IX 1947 r.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ AAN, MZO, t. 187 sprawozdanie wojewody olsztyńskiego za kwiecień 1947 r.

¹⁰⁹ WAPO II-91-2/3 oświata rolnicza z 30 III 1948 r. sprawozdanie na sesji OWRN w dniu 8 IV 1948 r.

7. ZAKŁADY KSZTAŁCENIA NAUCZYCIELI

Powstawanie szkół na ziemiach odzyskanych uwarunkowane było przede wszystkim dopływem nauczycieli. Prawie sześćoletnia przerwa w kształceniu oraz straty spowodowane polityką okupanta doprowadziły do przerzedzenia się szeregów nauczycieli. O ile w roku szkolnym 1937/38 w szkolnictwie podstawowym w Polsce pracowało 76 648 nauczycieli, to w roku 1945/46 liczba nauczycieli zatrudnionych wynosiła 58 567 osób¹¹⁰. Zapotrzebowanie społeczne na nauczycieli powodowało, że do pracy przyjmowano ludzi z niepełnym wykształceniem średnim, a nawet tylko podstawowym.

Uzupełnianie kwalifikacji zawodowych odbywało się systemem kursów i rejonowych komisji kształcenia nauczycieli. Pierwszy kurs pedagogiczny zorganizował Wydział Oświaty w maju 1945 r. Kurs trwał od 23 maja do 31 lipca 1945 r. i przeznaczony był dla młodzieży warmińskiej i mazurskiej, którą chciano pozyskać dla zawodu nauczycielskiego. W programie kursu przeznaczono około 20 godzin tygodniowo na naukę języka polskiego, historii i geografii Polski. Pozostałe godziny na przedmioty pedagogiczne. Kurs ukończyło 28 osób¹¹¹.

3 września 1945 r. uruchomiono Liceum Pedagogiczne w Olsztynie. Organizatorem szkoły był Henryk Nalewajk. Przy Liceum powstała szkoła ćwiczeń, którą kierowała Genowefa Wiśniewska. W zespole nauczycielskim znaleźli się przedstawiciele, repatrianci i dwoje Warmiaków — Wiktoria Zurawska i Alfons Barczewski. Szkoła zorganizowała sześciomiesięczny kurs przygotowawczy dla kandydatów do zawodu nauczycielskiego. Na kurs zgłosiły się 43 osoby, wśród których znalazła się grupa starszej młodzieży z Poznańskiego, przybyła tu na apel władz oświatowych oraz kilku Warmiaków¹¹².

Do końca 1945 r. zorganizowano dalsze dwa licea pedagogiczne w Giżycku i Mrągu. Szkoła w Mrągu prowadziła skrócony cykl zajęć systemem kursowym dla młodzieży starszej. Następne licea pedagogiczne uruchomiono w Mrągowie, Ostródzie, Lidzbarku Warmińskim i Szczytnie. Liceum Pedagogiczne w Mrągowie zostało pomyślane jako zakład repolonizacyjny dla młodzieży rodzimej. Na 84 uczniów uczęszczających do szkoły w roku szkolnym 1946/47 64 było Warmiakami i Mazurami¹¹³. Organizatorem i dyrektorem szkoły był Bolesław Wytrątek. Przy liceach pedagogicznych zorganizowano internaty, co bardzo ułatwiało nabór uczniów do szkoły i pozwalało pełniej oddziaływać wychowawczo.

Szkoły pedagogiczne cieszyły się popularnością wśród młodzieży rodzimej, która najliczniej podejmowała naukę w tym typie szkolnictwa. Na 537 uczniów uczęszczających w październiku 1946 r. do liceów peda-

¹¹⁰ W. Pokora, *Rozwój sieci szkolnictwa podstawowego i średniego w Polsce Ludowej*, Oświata i wychowanie w Polsce Ludowej. Praca zbiorowa pod redakcją Wincentego Okonia, Warszawa 1968, s. 292.

¹¹¹ WAPO II-91-1/2 sprawozdanie Wydziału Oświaty z 1 VI 1945 r.; T. Ruczyński, *10 lat polskiej szkoły na Warmii i Mazurach*, Życie Olsztyńskie, 1955, nr. 177, s. 4.

¹¹² Relacja Henryka Nalewajka (w posiadaniu T.F.).

¹¹³ WAPO II-267-2 sprawozdanie o stanie szkolnictwa na terenie okręgu za rok szkolny 1946/47.

gogicznych 144 było Warmiaków i Mazurów¹¹⁴. W roku szkolnym 1947/48 do liceów pedagogicznych uczęszczało 997 uczniów¹¹⁵. Szkoły te prowadziły pięcioletni cykl nauczania i w omawianym okresie nie wypuściły jeszcze absolwentów. Doksztalcanie nauczycieli odbywało się systemem kursów organizowanych w okresie ferii zimowych i letnich. Kursy takie urządzano w miejscowościach, w których istniały licea pedagogiczne, ponieważ nauczycieli tych szkół zatrudniano jako wykładowców. W latach 1947—1948 wzrastała gwałtownie liczba kursów wakacyjnych. W szkołach podjęło pracę wielu młodych ludzi bez przygotowania pedagogicznego, isiniała więc potrzeba szybszego ich doksztalcania¹¹⁶.

8. OŚWIATA DOROSŁYCH

Oświata dorosłych miała do wypełnienia na Warmii i Mazurach zadania wielkiej wagi — repolonizację ludności rodzimej. Proces repolonizacji był długotrwały i przebiegał na różnych płaszczyznach: ekonomicznej, prawnej i kulturalnej¹¹⁷. Repolonizacja kulturalna — to emocjonalne związanie Warmiaków i Mazurów z polskością. Służyły temu szkoły, uniwersytety ludowe, kursy, zespoły artystyczne i polska książka. Najwcześniejsze i najliczniej organizowano kursy nauki języka polskiego i wiedzy o Polsce zwane kursami repolonizacyjnymi. Kursy trwały po kilka miesięcy, zajęcia odbywały się najczęściej trzy razy w tygodniu w godzinach popołudniowych. Uczestnikami kursów była młodzież, starsi, rozpiętość wieku wahała się od 15 do 64 lat. Kursy organizowały władze oświatowe i organizacje społeczne, jak Stronnictwo Ludowe, Polski Związek Zachodni itp. Ta forma oświaty miała poważny wpływ na przyspieszenie procesu weryfikacji.

Już w sierpniu 1945 r. z inicjatywy Stronnictwa Ludowego zorganizowano w Olsztynie kurs wiedzy o Polsce dla ludności rodzimej¹¹⁸. Następne kursy organizowano we wsiach warmińskich zaraz po uruchomieniu szkoły¹¹⁹. Organizatorami kursów byli nauczyciele. Do 1 grudnia 1945 r. zanotowano na terenie okręgu 71 kursów repolonizacyjnych z 1998 słuchaczami¹²⁰. W ciągu roku liczba kursów wzrosła do 107, a liczba słuchaczy do 3026 osób¹²¹. Kursy repolonizacyjne początkowo nie mia-

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ Szkolnictwo w roku szkolnym 1947/48, z. 3, s. 47.

¹¹⁶ Relacja Wincentego Dwarzanki, nauczyciela Liceum Pedagogicznego w Giżycku (w posiadaniu T.F.).

¹¹⁷ K. Popiołek, *Rola nauczyciela na ziemiach odzyskanych*, Przegląd Zachodni, 1946, nr 4, ss. 380—384; R. Wroczyński, *Zadania specjalne pracownika oświatowego na ziemiach odzyskanych*, Praca Oświatowa, 1946, nr 1, ss. 9—13; M. Pollak, *Praca oświatowa a tereny ziem odzyskanych*, Polska Zachodnia, 1946, nr 8; F. Herok, *Polityka oświatowa na Ziemiach Zachodnich w okresie 15-lecia*, Nowa Szkoła, 1960, nr 7—8 ss. 1—5; A. Kwilecki, *Szkoła i nauczyciel na wyzwolonych Ziemiach Zachodnich*, Kultura i Społeczeństwo, 1961, nr 1, ss. 145—163; S. Mazurek, *Zadania szkoły polskiej na Ziemiach Zachodnich*, Praca Szkolna, 1946, nr 7—8, ss. 267—275.

¹¹⁸ Wiadomości Mazurskie, 1945, nr 5.

¹¹⁹ Wiadomości Mazurskie, 1946, nr 43, 248.

¹²⁰ Szkolnictwo w liczbach 1945/46, Warszawa 1946, ss. 74—75.

¹²¹ AAN, MZO, t. 1472 zakłady kształcenia dorosłych na ziemiach odzyskanych. Stan na 30 VI 1946 r.

ły programów, nauczyciele sami konstruowali własny program. W następnych latach wzrastała liczba kursów, poprawiło się także ich rozmieszczenie. Początkowo większość kursów skupiała się w powiecie olsztyńskim wśród ludności warmińskiej¹²². W powiatach zamieszkałych przez ludność mazurską liczba kursów repolonizacyjnych wzrastała wolniej. W pierwszych latach pracy kursy odczuwały te same bolączki, co szkoły — brak drukowanego słowa polskiego. W wielu wsiach nauka na kursach odbywała się przy lampach naftowych.

Celom repolonizacji służyło Warmińsko-Mazurskie Gimnazjum i Liceum dla Dorosłych w Mrągowie otwarte 10 września 1946 r.¹²³. Była to druga tego typu placówka na ziemiach odzyskanych przeznaczona dla celów repolonizacyjnych. Pierwsza powstała w Opolu pod kierownictwem dr Stefanii Mazurek. Opracowany przez nią program repolonizacji młodzieży rodzimej został częściowo przeniesiony na Warmię i Mazury. W roku szkolnym 1947/48 do szkoły w Mrągowie uczęszczało 40 Warmiaków i Mazurów oraz 170 repatriantów i przesiedleńców. Dla młodzieży autochtonicznej zorganizowano semestr wstępny przeznaczony na opanowanie języka polskiego i przyswojenie niezbędnych wiadomości z historii i geografii Polski¹²⁴. Młodzież autochtoniczna mieszkała w internacie i korzystała ze stypendiów.

Szeroko zakrojoną pracę repolonizacyjną prowadziły Mazurski i Warmiński Uniwersytet Ludowy zorganizowane przez Instytut Mazurski w Olsztynie. Omówienie ich działalności wykracza poza ramy niniejszego opracowania. Dla ludności napływowej organizowano kursy w zakresie szkoły podstawowej. Powstawały także szkoły podstawowe i średnie dla dorosłych. Dawały one starszej młodzieży szansę zdobycia średniego wykształcenia. Przy średnich szkołach młodzieżowych organizowano kursy gimnazjalne dla dorosłych. Kursom tym patronował samorząd terytorialny i organizacje społeczne. Z czasem kursy przekształcono w licea ogólnokształcące dla dorosłych.

9. ORGANIZACJA PROCESU DYDAKTYCZNO-WYCHOWAWCZEGO

Powstające wiosną i latem 1945 r. szkoły pracowały w niezwykle prymitywnych warunkach, bez podstawowych urządzeń szkolnych, pomocy naukowych i podręczników. Organizacja procesu dydaktyczno-wychowawczego zależała od środowiska, w którym pracowała szkoła. W miejscowościach o przeważającej liczbie ludności rodzimej nauczyciel zaczynał pracę od nauki języka polskiego. Tylko część dzieci mówiła po polsku używając gwary mazurskiej, wiele dzieci nie znało wcale języka polskiego. W okresie wstępnym uczono piosenek i wierszy polskich, które emocjonalnie oddziaływały na dzieci warmińsko-mazurskie i wiązały je z polskością. Nauka odbywała się bez podręczników, wykorzystywano każdy tekst polski, który udało się nauczycielowi zdobyć, jak kancjonały, które

¹²² WAPO II-267-83 sprawozdanie Inspektoratu Szkolnego w Olsztynie o stanie kursów repolonizacyjnych na 11 XII 1946 r.

¹²³ WAPO II-267-87 sprawozdanie z wizytacji Warmińsko-Mazurskiego Gimnazjum i Liceum dla Dorosłych w Mrągowie z 19 XI 1947.

¹²⁴ *Ibidem*.

tu i ówdzie zachowały się wśród ludności, czy egzemplarz „Płomyczka” przechowywany przez nauczyciela¹²⁵.

Kiedy już dzieci warmińskie opanowały w jakimś stopniu sztukę pisania, wtedy redagowały list do szkoły polskiej w innym regionie. „W dniu dzisiejszym — głosi zapis w kronice szkolnej — wysłany został list do szkoły podstawowej w Lublinie z prośbą o zebranie dla szkoły w Nowym Kawkowie książek. Do tej pory dzieci książek nie mają, książki polskiej nie widziały (30 listopada 1945 r.). 23 grudnia 1945 r. nadeszła paczka od dzieci z Lublina, w której znajdowały się książki, zeszyty, ołówki i cukierki. Każde dziecko otrzymało list od kolegi z Lublina. Listy utrzymywane były w tonie serdecznym, pełne życzeń w pracy i żywe świątecznych. Radość dzieci była duża, a wśród rodziców, którzy rozumieli treść listów, widać była rozrzewnienie”¹²⁶.

Podobnie postępowali inni nauczyciele, by zaopatrzyć dźwiatwę w niezbędne podręczniki. Ówczesne władze oświatowe nawoływały szkoły z województw centralnych do roztaczania patronatu nad szkołami na ziemiach odzyskanych¹²⁷. W ramach akcji patronackiej sprawowanej przez kuratoria łódzkie i lubelskie zaczęły napływać książki do szkół olsztyńskich. Z darów tych powstawały załázky bibliotek szkolnych. Nadsyłane książki nie wszędzie docierały, a szkół przybywało coraz więcej.

Dzieci ludności rodzimej odznaczały się pilnością i zdyscyplinowaniem, przeto stosunkowo szybko nadrabiałały braki językowe. Dopiero po okresie adaptacji można było przystąpić do realizowania programu nauczania z innych przedmiotów. Programy nauczania do września 1945 r. były prawie nieosiągalne. Nauczyciele opracowywali własne programy dostosowane do możliwości ich realizacji. Pisał o tym naczelnik Wydziału Oświaty Paweł Sowa w apelu skierowanym do nauczycieli-pionierów: „Po raz pierwszy w historii tej ziemi rozpoczynamy dzieło krzewienia oświaty polskiej w ramach ogólnopaństwowych. W pierwszej swej pracy zarówno inspektorzy, jak i cały zespół nauczycielski wszystkich typów szkół winni każde zagadnienie dobrze przemyśleć i dobrze wykonać. Nie wszystko jest uregulowane przepisem prawnym. Często samemu należy ustalić normy i według nich prowadzić pracę. Więc w pracy swej należy brać nie to, co winno być, lecz to, co w tych warunkach, jakie mamy, da się wykonać”¹²⁸.

W miejscowościach zasiedlanych przez ludność napływową proces dydaktyczno-wychowawczy przebiegał nieco inaczej. Część młodzieży posiadała już podręczniki i przybory szkolne, odnosiło się to do dzieci przesiedleńców z województw centralnych, które uprzednio, zanim przybyły na ziemię odzyskane, chodziły już do polskich szkół. Dzieci repatriantów i ludności rodzimej znajdowały się w gorszej pozycji startowej. Dzieci te miały także trudności językowe. Nauka w szkołach wiejskich odbywała

¹²⁵ Relacje: O. Groth z Rożnowa, pow. olsztyński, A. Wesołka z Dajtek, pow. olsztyński, A. Gloger z Dźwierzut, pow. szczycieński (zbiory S. Wiśniewskiego).

¹²⁶ Kronika szkoły podstawowej w Nowym Kawkowie, pow. olsztyński (zbiory szkoły).

¹²⁷ AMO, BZO, t. 1 nawiązanie wzajemnych stosunków szkół Polski centralnej ze szkołami na ziemiach odzyskanych z 8 V 1946 r.

¹²⁸ Kronika szkolna Liceum Ogólnokształcącego im. Adama Mickiewicza w Olsztynie.

się systemem klas łączonych, co poważnie utrudniało indywidualizację w nauczaniu. Poważną przeszkodę w nauczaniu stanowiły różnice wieku; w klasach było sporo dzieci przerośniętych¹²⁹. Rzutowało to na pracę wychowawczą szkoły. Potrzeba prowadzenia wytężonej pracy wychowawczej wynikała także z obciążeń regionalnych uczniów. W jednej klasie zasiadały dzieci z rodzin przesiedleńców, repatriantów i autochtonów. Regionalne pochodzenie uczniów ilustruje tabela 6. Z analizy jej wyniku, że w paż-

TABELA 6

Uczniowie w szkołach województwa olsztyńskiego według miejsca pochodzenia
Stan z 1 X 1946 r.

Dzieci i młodzież	Liczba uczniów w						
	przed- szko- lach	szko- lach pod- stawo- wych	szkołach średnich ogólno- kształca- jących	szko- łach zawo- dowo- wych	zakładach kształce- nia nau- czycieli	zakładach kształce- nia do- rosłych	ogó- łem
Autochtonów	2821	13730	81	21	144	1115	17912
Repatriantów	1805	17224	1095	368	128	1393	22013
Osadników z woje- wództw centralnych (przesiedleńców)	2261	22875	1121	426	254	1425	28362
Reemigrantów	9	116	9	5	7	3	149
Razem	6896	53945	2306	820	533	3936	68436

ŹRÓDŁO: Archiwum Ministerstwa Oświaty, zespół Biuro Ziem Odzyskanych, t. 2 materiały na konferencję pokojową.

dzienniku 1946 r. w szkołach województwa olsztyńskiego Warmiacy i Mazurzy stanowili 26% ogółu uczniów, repatrianci — 32%; a przesiedleńcy 42%. Dzieci reemigrantów było bardzo mało i siłą rzeczy nie mogły one wpływać na kształtowanie się atmosfery wychowawczej w szkole. Problemy wychowawcze najpełniej występowały w szkołach podstawowych, w których naliczniej skupiała się młodzież pochodząca z różnych grup regionalnych. Na atmosferę wychowawczą szkoły miały poważny wpływ stosunki między poszczególnymi grupami ludności. W 1946 r. miały miejsce spory między ludnością rodzimą a osadnikami o zwrot wcześniej zajętych gospodarstw rolnych. Konflikty te wynikały z tego, że wielu Warmiaków i Mazurów wysiedlonych zimą 1944 r. przez niemieckie władze wojskowe w związku ze zbliżającym się frontem wschodnim, powróciło w 1945 r. do dawnych siedzib i zastało tu nowych gospodarzy-osadników¹³⁰. Na tym tle dochodziło do nieporozumień i wzajemnych uprzedzeń. Różnice wyznaniowe między ludnością mazurską a napływową także powodowały wzajemne zadrzażenia i nieufności. Konflikty między rodzicami były przenoszone na grunt szkolny. Rzutowało to na atmosferę wychowawczą szkoły. Szkoła, szczególnie wiejska, starała się przez dzieci wpływać na rodziców i łagodzić wzajemne uprzedzenia i nieufności.

Z tą funkcją społeczną szkoły wiązano wiele nadziei, o czym świadczą sondaże ankietowe przeprowadzone w latach 1946—1947 wśród ludności

¹²⁹ Relacje: Z. Iwanowej z Burszewa, pow. mragowski, M. Zacha z Jakubowa Kisielickiego, pow. iławski, M. Cichowskiego z Purdy Wielkiej, pow. olsztyński (zbiory S. Wiśniewskiego).

¹³⁰ W. Wrzesiński, *Proces zasiedlenia*, s. 204.

osiadłej na ziemiach odzyskanych przez Biuro Studiów Osadniczo-Prze-siedleńczych¹³¹. Rola integracyjna szkoły na Warmii i Mazurach stanowi jeden z problemów, który nie został jeszcze przebadany.

10. ORGANIZATORZY SZKOLNICTWA

Dotychczasowy stan źródeł nie pozwala na pełniejsze omówienie tego problemu. Można to będzie zrobić po przeprowadzeniu dokładnych badań wśród nauczycielstwa. Z kilkudziesięciu relacji zebranych przez Stanisława Wiśniewskiego w 1960 r., uzupełnionych kronikami szkolnymi oraz wspomnieniami można wysnuć hipotetycznie następujące wnioski: jako pierwsi przystąpili do organizowania szkolnictwa w kwietniu 1945 r. nieliczni stosunkowo nauczyciele-Warmiacy, związani w okresie międzywojennym ze szkolnictwem polskim. Z tej grupy wywodzą się także organizatorzy administracji szkolnej. Szeregi nauczycieli-Warmiaków wzrosły w drugiej połowie 1945 r., kiedy kilku powróciło z obozów koncentracyjnych, a wielu młodych ukończyło kurs pedagogiczny i podjęło pracę oświatową. Drugą grupę, stosunkowo nieliczną stanowili nauczyciele związani w okresie międzywojennym z działalnością Polskiego Związku Zachodniego, którzy po zakończeniu działań wojennych przybyli na ziemię odzyskaną, aby organizować polską szkołę¹³². Do grupy tej zaliczyłbym także tych, którzy z regionem warmińsko-mazurskim zetknęli się w czasie okupacji hitlerowskiej przebywając tu na przymusowych robotach¹³³.

Następną, najliczniejszą grupę, tworzyli repatrianci z Wileńszczyzny, którzy przybywali z transportami osadników, osiedlali się na ziemi warmińsko-mazurskiej i tu rozpoczynali pracę oświatową. Pozostali nauczyciele przybyli z różnych regionów Polski. Jedni zgłaszali się do pracy na ziemiach odzyskanych odpowiadając na apel rządu¹³⁴. Inni przybywali wraz z grupami przesiedleńców, których gospodarstwa zostały zniszczone w czasie działań wojennych¹³⁵. Część nauczycieli przybyła do okręgu mazurskiego zachęcona przez osoby, które wcześniej podjęły tu pracę. Inspektor szkolny z Mrągowa w sprawozdaniu za rok szkolny 1945/46 pisał: „Nauczycielstwo starałem się ściągnąć przez kontakt listowny ze znanymi mi ludźmi, co doprowadziło do tego, że dzisiaj [1946 r. — T.F.] inspektorat szkolny zatrudnia 37 osób”¹³⁶.

Spśród nauczycieli przybyłych na Warmię i Mazury w 1945 r. większość pracowała już w szkolnictwie przed 1939 r. i miała pełne kwalifi-

¹³¹ AAN, MZO, t. 1667—1670 sprawozdania, raporty i opisy sytuacyjne z terenu woj. olsztyńskiego.

¹³² Relacje: H. Nalewajka z Olsztyna i J. Gwoździa z Łęgajna, pow. olsztyński (zbiory S. Wiśniewskiego i autora).

¹³³ Relacje: H. Kraskowskiego z Biesala, pow. ostródzki, W. Armknechta z Biskupca Pomorskiego, pow. iławski i W. Pelczarskiego z Ornowa, pow. ostródzki (zbiory S. Wiśniewskiego).

¹³⁴ Relacje: J. Szymczyk z Iławy, J. Waruszewskiego ze Słupnicy, pow. iławski i K. Radaszewskiego z Gulbia, pow. iławski (zbiory S. Wiśniewskiego).

¹³⁵ Relacje: H. Górki z Tułodziadu, pow. ostródzki i W. Brzozowskiego z Nowicy, pow. pasiecki (zbiory S. Wiśniewskiego).

¹³⁶ WAPO II-267-38 sprawozdanie z prac organizacyjnych inspektora szkolnego w Mrągowie za rok szkolny 1945/46 z 22 VI 1946 r.

brania zawodowe. Uwaga ta nie dotyczy tej grupy młodzieży autochtonicznej, która została zwerbowana w maju 1945 r. na kurs pedagogiczny i po jego ukończeniu podjęła pracę w szkolnictwie. W 1946 r. zaczęła się ożywiony ruch osadniczy, któremu towarzyszył szybki wzrost liczby szkół. Władze szkolne odczuwały ciągły brak nauczycieli. Dał temu wyraz kurator szkolny w piśmie do Ministerstwa Oświaty prosząc o skierowanie nauczycieli z innych regionów do pracy na Warmii i Mazurach¹³⁷. W latach 1946—1948 przybywali nauczyciele z różnych regionów Polski, ale wielu z nich nie miało pełnych kwalifikacji. Zapotrzebowanie na nauczycieli było bardzo duże, gdyż ciągle jeszcze spora liczba dzieci nie wypełniała obowiązku szkolnego.

Warunki życia i pracy nauczycieli były bardzo trudne. Mówią o nich w relacjach, świadczą o tym protokoły z sesji Mazurskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej, która zastanawiała się, w jaki sposób poprawić byt nauczycielom¹³⁸. Sytuacja materialna najczęściej była przyczyną rezygnacji z wykonywania zawodu. W roku szkolnym 1947/48 na 1981 nauczycieli szkół podstawowych z woj. olsztyńskiego 432 osoby zrezygnowały z pracy w zawodzie nauczycielskim¹³⁹.

* * *

W latach 1945—1948 zbudowano zręby szkolnictwa polskiego na Warmii i Mazurach. Budowa szkolnictwa odbywała się w niezwykle trudnych warunkach, odnosi się to przede wszystkim do lat 1945—1946. Szkoła należała do jednego z ważniejszych ogniw w procesie zasiedlania i wiązania tych ziem z Polską. Rozumieli to nauczyciele, którzy przystępowali do organizowania szkolnictwa. W grupie nauczycieli-pionierów, bo tak ich przecież można nazwać, znaleźli się Warmiacy, repatrianci i przesiedleńcy, czyli przedstawiciele wszystkich grup regionalnych ludności zasiedlającej te ziemie.

Wszyscy oni przystępowali do pracy samorzutnie, często bez środków do życia. W relacjach o tamtych dniach mówią o zapale, z jakim zabierali się do tego trudnego zadania. W latach 1945—1948 została w zasadzie zbudowana sieć szkół podstawowych. W następnych latach władze szkolne przystąpiły do podwyższania stopnia organizacyjnego — likwidowania szkół o jednym nauczycielu i zastępowania ich placówkami wyżej zorganizowanymi. W 1948 r. zreformowano szkolnictwo średnie. Zmieniły się metody wychowania i programy nauczania.

¹³⁷ AMO, BZO, t. 12 pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego Mazurskiego z 16 III 1946 r.

¹³⁸ WAPO II-91-2/2 protokół z posiedzenia plenarnego olsztyńskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej z 8 IX 1947 r.

¹³⁹ *Szkolnictwo w liczbach tymczasowych w roku szkolnym 1948/49*, Warszawa 1949, z. 2, s. 56.

FROM THE HISTORY OF EDUCATION ON WARMIA AND MASURIA
IN THE YEARS 1945—1948

SUMMARY

The war operations in winter 1945 on Warmia and Masuria brought serious losses in the material matter of schools. A number of school-buildings was wholly or partly destroyed. Most intensive losses suffered the education in the school-articles and educational equipment. In April 1945, just after the rolling past of front, was started the organization of Polish educational institutes. First schools were organized among the native population. They were organized by the leaders of Polish movements in Germany — M. Zientara-Malewska, P. Sowa, M. Wróblewska, P. Turowski and others. Educational institutions arised spontaneously at teachers' suggestion. The initiative of school foundations was supported by the society. Further development of educational institutes was connected with the populating of Warmia and Masuria by the immigratory population. With the settlers were coming teachers, who organized the schools. During the war and Hitler's occupation some age-groups of youth were deprived of attending at Polish schools. There was a great social application for educational institutes. The arising of schools was a factor advancing the immigration process.

The schools on Warmia and Masuria organized in 1945 worked under hard conditions, without school-books, school-articles and educational equipment. At first the teachers did not earn a regular pay for their work. They did it going by sense of social duty. From April till December 1945 arised on Warmia and Masuria 248 elementary schools, 65 infant schools, 10 secondary grammar-schools, 7 secondary technical schools and a high school. 25 thousand children and youth were thought in schools of all kind. Among them were Warmians, Masurians, repatriates and emigrants. With help for the learning youth were coming schools from another parts of Poland, which sent a number of school-books and writing-materials. With financial help in form of clothes, shoes and food were also coming benevolent organizations. In the years 1946—1948 followed a quick development of educational institutions. In the elementary education existed in December 1945, 248 schools with 20 thousand pupils, in October 1947, however, were noted 897 schools with 15 thousand pupils. A quick development followed also in the liberal education. In December 1945, on Olsztyn voivodship were noted 9 grammar-schools with 1104 pupils, in October, however existed already 17 schools attended by 2688 pupils. Further development of technical schools, which at first included a small number, was connected with the realization of the three-year's plan of Economical Restoration. Within the technical education were developing institutions of agricultural education, so useful in the agricultural region. A lot of effort was invested by the school authorities to settle the children educational care. A number of children became orphans during the war, who needed a special attention.